

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI
O‘zbek filologiyasi fakulteti
O‘zbek tilshunosligi kafedrası**

SULTONOVA BARNO

**PUBLISSIRIK USLUBDA SO‘ROQ GAPNING STRUKTUR-
GRAMMATIK VA SEMANTIK STILISTIK XUSUSIYATLARI
(gazeta materiallari misolida)**

5220100 – Filologiya (o‘zbek filologiyasi) bakalavriat ta‘lim yo‘nalishi

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar

o‘qit.I.Yoqubov

SAMARQAND - 2016

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI**

O‘zbek filologiyasi fakulteti

O‘zbek tilshunosligi kafedrasini

SULTONOVA BARNO

**PUBLISSIRIK USLUBDA SO‘ROQ GAPNING STRUKTUR-
GRAMMATIK VA SEMANTIK STILISTIK XUSUSIYATLARI**

(gazeta materiallari misolida)

5220100 – Filologiya (o‘zbek filologiyasi) bakalavriat ta’lim yo‘nalishi

Bitiruv malakaviy ishi

Ilmiy rahbar

o‘qit.I.Yoqubov

Rasmiy taqrizchi

Bitiruv malakaviy ishi o‘zbek tilshunosligi kafedrasining 2016-yil ___-maydagi majlisida muhokama qilingan va YaDAKga himoya uchun tavsiya etilgan (10-son bayonnoma).

Kafedra mudiri

prof.J.Eltazarov

Bitiruv malakaviy ishi YaDAKning 2016-yil ___ iyundagi majlisida himoya qilingan va ___ ball bilan baholangan (___-son bayonnoma).

YaDAK raisi

prof.N.Turniyozov

A‘zolari:

SAMARQAND - 2016

REJA:

KIRISH. Ishning umumiy tavsifi.

**I BOB. Publissitik uslub va gazeta tilining o'rganilishi
hamda o'ziga xos xususiyatlari**

**II BOB. Gazeta matnida so'roq gap sarlavhaning
struktur-grammatik va semantic stilistik xususiyatlari**

**III BOB. So'roq gap gazeta matnida stil;istik vosita
sifatida**

XULOSA

ADABIYOTLAR RO'YXATI

KIRISH. ISHNING UMUMIY TAVSIFI

Mavzuning dolzarbligi O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning bir qator asarlari, nutqlarida ommaviy axborot vositalari faoliyati uchun zarur vazifalar belgilab berilgan va ularning hozirgi holati baholangan. Prezidentimizning 2010-yil 12-noyabrda O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati va Qonunchilik palatalari qo`shma majlisida so`zlagan “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi” mavzuidagi ma`ruzasida ta`kidlanganidek, yurtimizda, avvalo, OAV rivojini ta`minlaydigan, demokratik talab va standartlarga to`la mos keladigan mustahkam qonunchilik bazasi yaratildi. Faqat keyingi 10 yilning o`zida bosma OAVning soni 1,5 barobar, elektron OAVning soni esa 8 barobar ko`payib, bugungi kunda ularning umumiy soni 1200 taga yetdi.¹ Mustaqillik yillarida OAVning soni oshib borgan sari ularning huquqiy kafolatlanishi, jurnalistlarning janr imkoniyatlari va tildan foydalanish mahoratlarini ko`rsatishlari uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Yurtimizdagi bunday munosabat, olamshumul rivojlanishlar OAV, jumladan, gazetaning jamiyatdagi roli, gazeta janrlarining tili va uslubini atroflicha o`rganishni talab etadi.

Ma`lumki, bugungi kunda turli sohalarda davlatimiz rahbari boshchiligida o`tkazilayotgan tub islohatlarning samarasini OAV bevosita ishtiroksiz tasavvur etish qiyin. Shu sababli jamiyat yangilanayotgan bir paytda OAV zimmasiga juda katta ma`sulyat yuklandi. Bunda, eng avvalo, ijodiy jamoa va uning rahbaridan o`z ishiga ma`sulyat bilan yondashish, kasb mahoratini yuqori darajada egallash va uni takomillashtirib borish talab qilinadi. Shunday o`zgarish va yangilanish jarayonini mamlakatimizdagi barcha viloyat gazetalarida, jumladan Samarqand viloyat hokimligi bosh nashri “Zarafshon” gazetasi faoliyati misolida yaqqol ko`rish mumkin.

¹ Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. Prezident Islom Karimovning O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qo`shma majlisidagi ma`ruzasida. 12 noyabr 2010 yil. «Xalq s`zida» gazetasi, 13 noyabr.

O`zbek tilshunosligida gazeta tilini o`rganish sohasida bir qator ishlar yaratilgan. Lekin «Zarafshon» gazetasi tili va uslubi maxsus ilmiy tadqiq etilmagan. Bugungi kun talabiga ko`ra «Zarafshon» gazetasida qo`llanilayotgan leksi - stilistik so`roq gaplarning stilistik xususiyatlarini o`rganish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Mavzuning o`rganilganlik darajasi va muammolar. XX asrning 60-yillariga kelib o`zbek tilidagi stilistik so`roq gaplar hodisasi ham o`rganila boshlandi.

Turkiyshunoslikda bu mammoning mohiyati Z.Uraksin, A.Bolg'anboyev, A.Annamamedov, K.Mamedova kabi olimlarning ishlarida ochib berilgan.²

Ilmiy rahbarimiz A.Abdusaidovning tadqiqotlarida gazeta tilini o`rganishga doir obzorlar berilgan. Ana shu tadqiqotlarda qayd etilishicha, o`zbek tilshunosligida publisistik uslub, xususan, gazeta tili va uslubi, gazeta janrlarining o`ziga xos xususiyatlari K.Yusupov, A.Boboeva, S.Muhamedov, T.Qurbonov, A.Abdusaidov tomonidan ma'lum darajada tadqiq etilgan.

A.Abdusaidovning «Gazeta janrlarining til xususiyatlari»³ mavzuidagi doktorlik dissertatsiyasida Respublika va ayrim mahalliy gazetalar materiallari asosida gazeta janrlarining til xususiyatlari atroflicha tahlil qilingan. Keyingi yillarda OAVda nutq madaniyati masalalarini o`rganishga doir maxsus ilmiy tadqiqotlar yaratildi. Masalan, D.Teshaboevaning «Ommaviy axborot vositalari tilining nutq madaniyati aspektida tadqiqi (O`zbekiston Respublikasi OAV misolida)» mavzuidagi doktorlik dissertatsiyasi katta ilmiy ahamiyatga ega.

Gazeta tili sohasidagi tadqiqotlarda gazeta matnlarini leksik, stilistik, grammatik, stilistik va adabiiy me'yorga rioya etish nuqtai nazaridan o`rganilgan bo`lsa-da, alohida olingan leksik birliklar, xususan, so`roq gaplarning xususiyatlari ham maxsus tadqiq etilgan. Gazeta tili va uslubini tadqiq etish

² Маълумот қўйида манбадан олинди: Вафоева М. Ўзбек тилида фразеологик синонимлар ва уларнинг структурал-семантик таҳлили. Филол.ф.н. дисс. автореферати. – Тошкент: 2009. - 26 бет.

³ Абдусaidов А. Газета жанрларининг тил хусусиятлари. Докт.дис. автореф. – Самарқанд, 2005. 48- бет.

sohasidagi tadqiqotlarda boshqa masalalar qatori, masalan, gazetada emotsionallik va ekspressivlikni ifodalash va jurnalistning tildan foydalanish mahorati kabi masalalar doirasida so'roq gaplar haqida ham fikrlar bildirilgan. Shuni hisobga olib, «Zarafshon» gazetasi materiallari asosida stilistik-so'roq gaplarning ayrim xususiyatlarini yoritishga harakat qildik.

Tadqiqot manbai va tadqiq usullari. Malakaviy bitiruv ishida “Zarafshon” gazetasining Mustaqillik yillarida nashr etilgan materiallari asosida so'roq gaplarning semantic-stilistik xususiyatlari tahlil etildi. Tahlil uchun o'zbek tilshunosligida mavjud ilmiy asarlar, darslik va qo'llanmalar, gazeta tiliga oid maxsus tadqiqotlardan foydalandik. Ular tadqiq etgan usullarga tayanib ish ko'rdik.

Malakaviy bitiruv ishining maqsad va vazifalari. Gazeta tili leksikasi davr bilan hamnafasligi, o'ziga xos imkoniyatlari, stilistik- so'roq gaplarning fikrni ta'sirchan ifodalashdagi rolini faktik misollar asosida imkoniyatimiz darajasida tahlil qilishga urindik.

Himoyaga olib chiqiladigan masalalar quyidagilar:

- o'zbek tilidagi sinonimiya hodisasining keng tarqalish sabablarini aniqlash;
- o'zbek tilshunosligida gazeta tili ma'lum darajada o'rganilgan bo'lsa-da, muammolar mavjud;
- stilistik sinonimiya hodisasining tilshunoslikda o'rganilishi masalasiga munosabat bildirish;
- leksik stilistik- so'roq gaplarning xususiyatlaridan gazeta tilida unumli foydalanilgan;
- stilistik- so'roq gaplar gazeta matnlarida emotsionallik va ekspressivlikni ifodalashda katta stilistik imkoniyatlarga ega;
- bugungi kun “Zarafshon ” gazetasida so'roq gaplarni semantik xususiyatlarini aniqlash.

Tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyati. Malakaviy bitiruv ishimizda leksik stilistik -so'roq gaplarning xususiyatlari "Zarafshon" gazetasi materiallari asosida maxsus o'rganildi. Gazeta matnlarida stilistik- so'roq gaplarning o'ziga xos xususiyatlaridan foydalanish ma'lum darajada yoritildi. Mazkur ish materiallaridan kelgusida kurs ishi, referat ishi va maxsus ilmiy maqolalar yaratish uchun foydalanish mumkin, deb hisoblaymiz.

**I BOB. Publissitik uslub va gazeta tilining o'rganilishi
hamda o'ziga xos xususiyatlari**

**I BOB. Publissitik uslub va gazeta tilining o'rganilishi
hamda o'ziga xos xususiyatlari**

III BOB so'roq gap gazeta matnida stilistik vosita sifatida

Publisistik uslub (gazeta tili)ning lingvistik xususiyatlari

O`zbek tilshunosligida publisistik uslub T.Qurbonov tomonidan maxsus o`rganildi¹⁷. Bu uslub OAV, xususan, gazeta, jurnal, radio, televideniye materiallari uslubidir. Tilshunoslik va jurnalistikada "publisistika janrlari", "gazeta janrlari" terminlari hozirgi vaqtda kam ishlatilmoqda. Adabiyotshunoslikda ham "publisistika janrlari" terminining qo`llanishi mustahkam o`rnini egallagan. Lekin o`zbek tilshunosligida "gazeta janrlari" termini hozirgacha o`zining aniq ifodasini, obyektini topgan emas, u "publisistika janrlari" termini bilan birga parallel qo`llanmoqda. Yana bir muammo shundaki, gazeta materiallari janrlar bo`yicha aniq o`z tasnifiga ega emas. O`zbek tilshunosligi va jurnalistikasidagi mavjud adabiyotlarda ular turlicha miqdorda umumiy tarzda sanaladi, xolos. Gazeta materiallarini janrlar bo`yicha guruhlarga ajratish e`tibordan hamon chetda qolib kelmoqda.

Rus tilshunosligida gazeta materiallari janrlari bo`yicha aniq tasnifiga ega²⁴. O`zbek vaqtli matbuotida ham XX asr boshidan janrlar yuzaga keldi. Vaqtli matbuot rivojlanishi bilan janrlarning o`ziga xos xususiyatlari, farqli tomonlari, yangi turlari paydo bo`ldi va taraqqiy etdi. Janrlar haqida fikr yuritilganda, o`zbek tilshunosligida "publisistik janr" deyiladimi yoki "gazeta janri"mi, bundan qat`iy nazar, ularning miqdori, to`liq turlari haqida aniq tasnif yo`qligi bu sohadagi ishni ancha murakkablashtirdi.

"Gazeta tili", "Gazeta janrlari uslubiyati" maxsus kurslari dasturi hamda "Jurnalistik ijod nazariyasi va amaliyoti (janrlar)" kursi dasturida gazeta janrlari

¹⁷ Курбанов Т. Публицистический стиль современного узбекского литературного языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Ташкент, 1987. - 22 с.

²⁴ Гребенина А.М. Обзор печати: Некоторые проблемы теории жанра. - М.,1980; Блажов Е.А. Газетные жанры в экономической пропаганде. - М.,1974; Пельт В.Д. Дифференциация газетных жанров. - М.,1984; Информационные жанры газетной публицистики: Хрестоматия. - М.,1986; Аналитические жанры газеты: Хрестоматия., -М., 1989; Проблемы газетных жанров: Сб.статей. - Л.: ЛГУ, 1962; Вакуров В.Н., Кохтев Н.Н., Солганик Г.Я. Стилистика газетных жанров.- М.,1978; Стилистика газетных жанров. - М.: МГУ. 1981; Язык и стиль средств массовой информации и пропаганды: Сб. статей.- М.: МГУ, 1980; Кройчик Л. Современный газетный фельетон. - Воронеж,1975 ва бошқалар.

va ularning tasnifi keltirilgan. Ularda o`zbek tilshunosligida "gazeta janrlari"ning belgilab berilganligini, janrlar tasnifidagi ba'zi turli xilliklarga qaramasdan, bu sohaga bir muncha aniqliklar kiritilganligini alohida ta'kidlash lozim²⁵.

T.Qurbonov tadqiqotlarida publisistik uslub janrlari ajratib ko`rsatilgan²⁶. U publisistik uslubning quyidagi janrlarini qayd etgan: xabar, reportaj, korrespondensiya, maqola, siyosiy maqola, siyosiy, iqtisodiy va ilmiy xarakterdagi maqola, ocherk, felyeton, pamflet, lavha, partiya va hukumatning direktiva va qarorlari, axborot, turli sharhlar, taqriz, ijtimoiy-siyosiy esse, ochiq xat, xalqaro xabar, chaqiriq²⁷.

S.Muhamedov gazeta publisistikasi tarmog`i - gazeta publisistikasi janri sifatida quyidagilarni ko`rsatgan: reportaj, hisobot, intervyu, korrespondensiya, maqola, sharh, obzor, taqriz, matbuot obzori, ocherk, felyeton, pamflet, lavha²⁸.

O`zbek badiiy publisistikasining xususiyatlari to`g`risida qator tadqiqotlar yaratgan O.Tog`ayev xat, ocherk, felyetonni badiiy publisistika janrlari sifatida baholagan edi. U o`z tasnifida badiiy publisistik janrlar (xat, ocherk, felyeton) bilan birga ijtimoiy-analitik yoki informatsion-analitik (korrespondensiya, maqola, reportaj) publisistika janrlarini ajratib ko`rsatadi. Olimning janrlarni alohida belgilariga qarab guruhlarga bo`lishi, ayniqsa, e`tiborga molikdir²⁹.

²⁵ Qarang: Университет таълими учун журналистика мутахассислиги бўйича ўқув дастури./ Масъул муҳаррирлар: И.Тошалиев, О.Мадаев. - Тошкент: Университет, 1997. - 266 б. (Бундан кейин «Ўша дастур» деб кўрсатилади). Ўша дастур. Газета жанрлари услубияти. / Тузувчи: И.Тошалиев, 98-103-б.; Журналистик ижод назарияси ва амалиёти(жанрлар). / Тузувчи: Ғ.Ғафуров, 142-149-б.

²⁶ Qarang: Қурбонов Т.И. Публицистик услуб масаласига доир. // Ўзбек тили стилистикаси ва нутқ маданияти масалалари. - Самарқанд: СамДУ, 1980,77-б.

²⁷ Курбанов Т.И. Публицистический стиль современного узбекского литературного языка: Номзодлик диссертацияси, 1987, 52-56-б.

²⁸ Мухамедов С.А., Пиотровский Р.Г. Инженерная лингвистика и опыт системно-статистического исследования узбекских текстов. - Ташкент: Фан, 1986,75-б.

²⁹ Тоғаев О. Публицистика жанрлари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1976, 3-6-б.

Felyeton janrining tarixi, uning o`zbek matbuotida shakllanishi, taraqqiyoti haqida maxsus fikr yuritilgan tadqiqotda, u "matbuot janri", "satirik janr", "satirik-publisistika janri" terminlari ostida baholangan. O`rni bilan "adabiy va badiiy publisistika janrlari" termini ham qo`llanilgan. "Matbuot janrlari" sifatida informasion janrlar, korrespondensiya, oddiy tanqidiy maqola, bosh maqola, umum-siyosiy nazariy maqola, reportaj kabilar ham ajratib ko`rsatilgan. Tadqiqotchi turli terminlarni qorishiq (aralash) holda qo`llagan bo`lsa-da, felyeton janri-ning xususiyatlarini, asosan, matbuot janri sifatida, gazeta va jurnal-lar materiallari asosida yoritib bergan. Bu esa, matbuot janri, xususan, gazeta janri haqida alohida, badiiy publisistikadan farqli tarzda, mulohaza yuritish mumkinligini ham ko`rsatadi³⁰.

A.Boboyeva "gazeta janrlari" mavjudligini tan olgan holda, axborot janrini ajratib ko`rsatadi. Shuningdek, olimaning felyeton va ocherkka nisbatan ishlatgan terminlari ham ("ijtimoiy-publisistik", "badiiy-publisistik") diqqatni tortadi³¹.

Yasama semantik sinonim bo`lishi uchun faqat bir so`zdan affiksali sinonim vositasida so`z yasash shart emas. Turli so`zlardan bir affiks vositasida yasalgan yasamalar ham semantik so`roq gaplarni tarkib toptiradi. Masalan, *ko`rk*, *chiroy*, *husn* so`zlariga -li sifat yasovchisi qo`shilib, "yuz ko`rinishi yoqimli" leksik ma`nosiga ega semantik sinonim qatorini yuzaga keltirgan: *ko`rkli*, *ko`hli*, *chiroyli*, *husnli*. Bu yasamalar uchun o`zak bo`lgan *ko`rk*, *chiroy*, *husn* otlari esa o`zaro deyarli semantik sinonim bo`la olmaydi. Chunki ularning leksik ma`nosidagi semantika o`zaro bir xil kelmaydi. Lekin bu ularning yasamasi semantik sinoim bo`lishi uchun monelik ham qilmagan. Ayrim semantik so`roq gaplar yasama so`zlarning tub so`zlar bilan leksik ma`nosi bir xil kelib qolishi orqali ham tarkib topadi. Masalan, go`zal tub so`zining leksik ma`nosi yuqoridagi *ko`hli*, *chiroyli*,

³⁰ Саидов О. Сатира тили билан. - Тошкент, 1978, 4-, 32-б.

³¹ Бобоева А. Газета тили ҳақида. - Тошкент: Фан, 1983, 20-б.

husnli yasama soʻzlari leksik maʼnosi bilan, yadro semalari eʼtiboriga koʻra, bir xil, yaʼni ular oʻzaro semantik sinonimdir.

Soʻzlarning polisemantikligi ham semantik soʻroq gaplar tarkib topishida oʻziga xos ahamiyat kasb etadi. Polisemantik soʻzlarning birorta leksik maʼnosi boshqa biror soʻz leksik maʼnosini figural ifodalash sababli hosil etilgan boʻlishi mumkin. Shunday polisemantik soʻz muayyan soʻz bilan polisemantik soʻzni tarkib toptirar ekan, deyarli biror leksik maʼnosiga tayanadi. Masalan, *yuz* soʻzi polisemantik boʻlgani holda, “boshning burundan ikki tomonidagi yumshoq qismi” leksik maʼnosi bilangina *bet*, *chehra*, *ruhsor*, *uzor*, *bashara*, *turq* va hokazo soʻzlardan iborat sinonimik qatorga kirgan. Yaʼni polisemantik soʻz bir leksik maʼnosi asosida bir sinonimik katorga mansub boʻladi. U qolgan leksik maʼnolari asosida boshqa sinonimik qatorga kirishi ham mumkin. Ayrim hollarda ayrim polisemantik soʻzlar har bir leksik maʼnosi bilan bir sinonimik qatorda kuzatiladi. M.Mirtojiyev *bet* polisemantik soʻzining 8 ta leksik maʼnosini qayd etadi: 1. Odam boshining oldingi qismi. 2. Boshning burundan ikki tomonidagi yumshoq qismi. 3. Sirtqi yuza qism. 4. Varaqning bir yuzasi. 5. Yoʻlning oʻng yoki chap tomoni. 6. Suvning quruqlikka tutash joyi. 7.Tig'ning kesuvchi yuzasi. 8. Muloqotdan tortinish hissi.

Bugungi matbuot jamoatchilik fikrini aks ettirishni, yaʼni jamiyatda mavjud turli fikr-mulohazalarning erkin ifodachisiga aylanishni oʻz oldiga maqsad qilib qoʻygan. Shu nuqtai nazardan gazeta tilida qoʻllanilgan va qoʻllanilayotgan soʻz va iboralarning omma ongiga qay darajada taʼsir etish ular olayotgan maʼlumotlar tez va tushunarli boʻlishi uchun ham turli leksik birliklardan foydalanilmoqda. Bu leksik birliklar ichida soʻroq gaplarning ham ahamiyati katta.

Sinonim soʻzlarning har biri oʻz semantik –sitolistik maʼnosiga ega boʻlib, ularning maʼnolardagi nozik farqlar matinda aniq boʻladi. Soʻroq gaplarning matinda yoki gazeta tilida mos yoki mos emasligiga, semantik-stilistik maʼnosiga eʼtibor berish juda muhimdir. Ularning oʻz oʻrnida maʼno nozikligiga qarab qoʻllash nutqni ravon, yorqin, aniq mazmunli qilib ifodalashga yordam beradi.

Sinonim soʻzni oʻz oʻrnida ishlatmaslik maʼno hususiyatlarini hisobga olmaslik maʼlum uslubiy kamchilikka, baʼzan gʻalizlikka, umuman uslubiy meʼyorning buzulishiga sabab boʻladi.

Gazeta tilida leksik-stilistik soʻroq gaplarning qoʻllanishi juda rang-barangdir. Ularning qoʻllashda jurnalistlarning mohirligi, topqirligi sezilib turadi.

M.Mirtojiyev taʼkidlaganidek, semantik soʻroq gaplar besh koʻrinish: ideografik, emotsional-ekspressiv, uslubiy, uzvi taʼkidli va nafaol soʻroq gaplarga boʻlinadi. Ideografik soʻroq gaplarning leksik maʼnosi biri ikkinchisidan ifodasi kengligi, emotsional-ekspressiv soʻroq gaplarning emotiv yo ekspressiv semalari turliligi, uslubiy soʻroq gaplarning turli nutqqa xosligi, uzvi taʼkidli soʻroq gaplarning turli semasiga taʼkid tushishi, nafaol soʻroq gaplarning biri arxaik yo dialektalligi bilan ular oʻzaro farqlanadi.⁴

Soʻzlarning oʻzaro sinonim boʻlishida ular leksik maʼnosi oʻrtasidagi semantik munosabat mezon vazifasini oʻtaydi. Leksik maʼnosi boʻlmagan soʻzlar ham sinonim boʻlishi mumkin. Masalan, *biroq*, *ammo*, *lekin* soʻzlari, yana ham aniqrogʻi, bogʻlovchilar oʻzaro sinonimdir. Ular oʻzaro sintaktik vazifasi, gaplarni oʻzaro semantik bogʻlashiga koʻra aynan bir xil. Shunga koʻra ular oʻzaro *absolyut* sinonimdir. Chunki absalyut sinonim oʻzaro semantik va grammatik jihatdan aynan bir xil boʻlgan birdan ortiq soʻzlar hisoblanadi.

Sh.Rahmatullaev ideografik soʻroq gaplar uchun *kerak*, *lozim* soʻzlarini keltiradi.⁵ Bu soʻzlar haqiqatda ham modallik semantikasiga koʻra bir xil. Lekin ekspressivlikka koʻra *kerak* soʻziga nisbatan *lozim* soʻzi kuchli, yaʼni darajalanish bor. Bular yoniga yana *shart*, *zarur* soʻzlarini ham qoʻyish mumkin. Ular semantikasi ham *kerak*, *lozim* soʻzlari semantikasi bilan bir xil. Ekspressivligi esa *lozim* soʻzidagiga nisbatan *shart* soʻzida, *shart* soʻzidagiga nisbatan *zarur*

⁴ Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. - Тошкент: "Мумтоз соʻз", 2010, 213-бет.

⁵ Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 2-нашри. – Тошкент: Ўқитувчи, 1975, 30- бет.

so`zida kuchliroq. Shunga ko`ra bu so`zlar qatorini semantik sinonim deb bermalol aytsa bo`ladi. Lekin ular ideografik sinonim emas, emotsional-ekspressiv sinonim deb qaraladi. Chunki sinonimik qatorning belgini darajalab ko`rsatishi faqat emotsional-ekspressiv so`roq gaplarga xos.

Demak, semantik sinonimning tashkil topishi uchun so`zlar leksik ma`nosi bo`lsa ham, konnotativ ma`no bo`lsa ham, xullas, har qanday semantikasiga ko`ra bir xil kelishi qat`iy mezondir.

M.Mirtojiyev so`roq gaplarning xususiyatlarini tahlil qilib, quyidagi xulosani bildiradi: So`roq gaplar ikki tip: 1) **absolyut so`roq gaplar**, 2) **semantik so`roq gaplarga** ajraladi. Semantik jihatdan aynan bir xil so`zlar absolyut so`roq gaplar bo`lib, yadro semalariga ko`ra leksik ma`nolari bir xil bo`lgan so`zlar semantik so`roq gaplardir. So`roq gaplar ayni bir til vakilida ayni bir davrda qo`llanadigan bir turkum doirasidagi so`zlardan tashkil topadi. Ular chet tilidan, shevalardan adabiy tilga so`z o`zlashtirish hisobiga boyiydi. Absolyut so`roq gaplar asosan terminlardan iboratligi holda, tilda uzoq yashamaydi. Semantik so`roq gaplar yana so`z yasash, polisemantiklik, ma`no taraqqiyoti hisobiga ham yuzaga keladi. Sinonim tarkibidagi so`z leksik ma`nolari jins va tur ifodasiga ega bo`lishi va ijtimoiy-siyosiy jihatdan nomos kelishi mumkin emas. Semantik so`roq gaplar leksik ma`nolaridagi farqli semalariga ko`ra ideografik sinonim, emotsional-ekspressiv sinonim, uslubiy sinonim, uzvi ta`kidli sinonim, nafaol so`roq gaplarga bo`linadi. Sinonimik qator tarkibidagi leksik ma`nosi yadro semalaridangina iborat so`z dominant bo`lib, u bilan yadro semalari bir xil, lekin qolgan semalari farq qiladigan leksik ma`noli so`zlar guruhi sinonimik qator deyiladi.⁶

O.Oxunjonova sinonimik qatorga kiruvchi so`zlarning **keng** yoki **tor** tushunchani ifodalovchi farqlarga ona tili ta`limi tizimida qay darajada e`tibor berilganligiga keyingi yillarda yaratilgan darsliklarni tahlil qilish asosida baho

⁶ Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. - Тошкент: "Mumtoz so`z", 2010, 214-215-бетлар.

beradi. Aniqlanishicha, affikslardagi sinonimiya hodisasi, sintaktik sinonimiya bo'yicha qilingan ishlar, jiddiy asoslangan fikrlar bo'lishiga qaramay, ta'lim tizimiga tatbiq etilmagan. To'g'rirog'i, ta'lim tizimida so'roq gaplarni o'qitish nazariy-amaliy asoslarga tayanilmagan holda olib borilgan. Ona tili ta'limida "So'roq gaplar" mavzusining mundarijasini "Lug'aviy so'roq gaplar" (to'la holatida), "Affikslar sinonimiyasi", "Sintaktik so'roq gaplar", "Nutqiy so'roq gaplar" qismlaridan iborat qilib belgilash lozimligi ko'rsatilgan. Olimaning ta'kidlashicha, uzluksiz ta'limning quyi bosqichida (5-,9-sinflar) "Sinonimiya" mavzusini o'qitish asosan 5-sinfda belgilangan bo'lib, ba'zi IX sinflar uchun mo'ljallangan "Ona tili" darsliklarining "Nutq madaniyati va uslubiyati" bo'limlarida bu hodisaga qisman to'xtalib o'tish rejalashtirilgan.

9-sinflar uchun tuzilgan boshqa darsliklarda sinonimiya hodisasi bilan bog'liq mavzular berilmagan. M.Asqarova, K.Qosimovalar tomonidan tuzilgan 5-sinf uchun ona tili darsligida (2005) bu mavzuga bir o'rinda leksikologiya bo'limida maxsus dastur (xususiy) mundarijasi ajratilgan. H.Ne'matov va boshqalar tomonidan tuzilgan 5-sinf "Ona tili" darsligida bu mavzuga ikki o'rinda to'xtalib o'tilgan (50-51-betlar; 100-104-betlar). Birinchi qismda bu mavzu asosan quyidagi mundarijada berilgan: berilgan so'zlar tagiga ma'nodoshlarini yozdirish; bilib oling ruknida ta'rif; ma'nodosh so'zlarning 3 jihatga ko'ra farqlanishi: ma'no qirrasini; uslubiy bahosi; nutqiy xoslanishi... kabilar. Ikkinchi qismda asosan oldingi qismda olingan bilimlarni mustahkamlash belgilangan.

Akademik litseylar uchun "Hozirgi o'zbek adabiy tili" kursi bo'yicha tuzilgan dasturda bu mavzuga kursning "Leksikologiya" bo'limida "Matndagi sinonim so'zlarga diqqat qaratish", "Sifatlar ma'nodoshligi", "Yasovchi qo'shimchalar ma'nodoshligi" dasturi asosida o'rin berilgan bo'lib, dasturning "O'tilganlarni takrorlash" qismida so'z birikmalari ma'nodoshligi" mavzusi o'rin olgan. Akademik litseylarda sinonimiya hodisasi shu dastur mundarijasi asosida o'tilayotganligi kuzatiladi.

O`zbekistondagi kasb-hunar kollejlari uchun tuzilgan "Ona tili va adabiyot" dasturida "Sinonimiya" hodisasi shakldoshlik, zid ma'noilik va bularning so`z qo'llash imkoniyatlariga munosabati, bu hodisalarning notiqlik va badiiy san'at usullariga asos bo'lishini o`rganish rejlasmustirilgan.⁷ Ko`rib o`tilganlardan ma'lum bo`ladiki, umumiy o`rta ta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarida, "Sinonimiya" mavzusi bo`yicha maxsus dasturlar mundarijasi nihoyatda sayoz. Ularga juda oz vaqt ajratilgan. Mazkur holat o`quvchilarning nutq boyliklarini oshirish, namunali nutq tuzish ko`nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish uchun to`la imkoniyat bera olmaydi.

O.Oxunjonova "O`zbek tilidagi so`roq gaplar tasnifi"ni quyidagicha tavsiya etadi: a)so`roq gaplarning qaysi til birliklariga oidligiga ko`ra tasnifi: b)so`roq gaplarning til va nutqqa munosabatiga ko`ra tasnifi. So`roq gaplar qaysi til birliklariga oidligiga ko`ra: a) lug'aviy; b) affiksial; v) grammatik so`roq gaplarga ajratilishi mumkin. Shulardan lug'aviy so`roq gaplarning o`zi so`z-so`roq gaplar; stilistik so`roq gaplar; so`z va stilistik so`roq gaplar tarzida guruhlanishi mumkin. Shu tarzda affikslar sinonimiyasi ham, grammatik so`roq gaplar ham ichki guruhlarga ajratib o`rgatiladi.⁸

Olimaning ushbu fikrlarini to`la ma'qullagan holda, so`roq gaplar mavzusini o`rganishda gazeta matnlaridan foydalanish nihoyatda foydali ekanligini qayd etmoqchimiz. Chunki gazeta matnlari kundalik hayotimizni yoritish bilan o`quvchilarga davr bilan hamohanglikni berish va ijodkorlikni tarbiyalashda muhim manbalardan biri sifatida xizmat qila oladi.

So`roq gaplarning turli xususiyatlari bo`yicha yuqoridagi fikrlarga asoslanib, gazeta matnlarida ulardan foydalanish, so`roq gaplarning ma'no nozikliklari, imkoniyatlarini yuzaga chiqarish, jurnalistlarning mahoratini o`rganish gazeta tili muammolari orasida muhim masalalardan hisoblanadi.

⁷ Askarova M., Abdullaev Y., Omilxonova M. Ona tili, 8,9-sinfklar uchun darслиk. - Toshkent: Y`kituvchi, 1997, 221-222- betlar.

⁸ Oxunjonova O. Ta'lim bosqichlarida sinonimlar mavzusini y`kitish metodikasi. Pedagogika fanlari nomzodi dis. avtoreferati. - Toshkent: 2009, 8-bet.

Mamlakat hayotida demokiratik tamoyillar chuqurlashgani sari ijtimoiy-siyosiy jarayonlar ham tezlashib boradi. Bu jarayonni jamiyatning muhim demokratik institutlardan biri bo‘lmish ommoviy axborat vositalari faoliyatida ham ko‘rish mumkin.

Matbuotning samaradorligi va ta’sirchanligiga erishish ommoviy axborat vositasi va ta’sisi oldida turgan birlamchi vazifa hisoblanadi. Ta’sirchanlikka erishish gazeta yoki jurnalning gazetxon va jamiyat oldida obro‘-e’tiborini oshiradi, jamoatchilik bilan aloqasini mustahkamlaydi, bunday nashir o‘quvchilar lshonchiga sazovar bo‘ladi.

Axborat olamining globallashuvi ijtimoiy, siyosiy, ma’naviy, iqtisodiy hayotga, ayni chog‘da odamlarning turmush tarzi va dunyoqarashiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda. Gazeta tili ham unda qo‘llanilayotga har bir so‘zlar o‘z mazmuniga binoan qo‘llanilsa gazeta janrlarining mohiyati ham yuzaga chiqadi. Shu qatori so‘roq gaplarning ham gazeta tili va uning janrlarida katta ahamiyatiga ega ekanligi yaqqol namayon bo‘ladi

II BOB. Gazeta matnida so‘roq gap sarlavhaning struktur-grammatik va semantic stilistik xususiyatlari

Gazeta tilida ikki muhim xususiyat- informatsiya, axborat berish va uni ta’sirchan yetkazish bir-biri bilan chambarchas holda amal qiladi. Gazeta tilida turli janrdagi materiallarning mazmunli, aniq, ta’sirchan bo‘lishini ta’minlashda tilning boshqa leksik vositalari qatori so‘roq gaplar ham muhim rol o‘ynaydi.

Shuni aytish kerakki, sinonimik qatordagi har bir so'zga qarata aytilgan fikr-mulohaza shu so'zni qo'llashda amal qilinadigan qat'iy hukm deb emas, balki tavsiyalar deb qaralishi lozim. Masalan, *avval, ilgari, oldin, burun*, so'zlari «o'tgan vaqtlar(da), hozirgi vaqtga qadar» ma'nosini bildiradi. Bulardan *ilgari* so'zi *avval, oldin* so'zlariga nisbatan uzoqroq o'tmishni bildiradi. *Burun* so'zi ilgari so'ziga nisbatan ham uzoqroq o'tmishni, *qadim* so'zi *burun* so'ziga nisbatan ham uzoqroq o'tmishni bildiradi. Lekin bu nisbatan yaqin o'tmishni ifodalashda *avval*, undan uzoqrog'ini ifodalashda, albatta, *ilgari*, undan ham uzoqrog'ini ifodalashda, albatta, *burun*, yana ham uzoqrog'ini ifodalashda, albatta, *qadim* so'zi qo'llanadi degan gap emas. Har qanday uzoq o'tmishni ifodalashda *avval, ilgari* so'zlaridan foydalanish mumkin. Lekin *ilgari, burun, qadim* so'zlari ko'rsatib o'tilgan xususiyatga ega. Nutqda har bir konkret holatni hisobga olgan holda ana shu so'zlardan muvofiq'ini qo'llash fikrning aniq ifodasi uchun ma'lum darajada yordam beradi.

Sinonimik qatordagi ba'zi so'zlar orasidagi farqli xususiyat juda sezilarsiz, yo'q darajada bo'ladi. Bunday hollarda ularning o'zaro farqli xususiyati haqida hozircha qat'iy bir gap aytmalik, faqat ular uchun umumiy bo'lgan ma'noning izohi bilan chegaralanish ma'qul ko'rildi.

So'roq gaplar gazeta tilida ham muhim stilistik vosita rolini bajaradi⁹. Ular ekspressivlikni, ta'sirchanlikni ta'minlash, rang-baranglikka erishish, takror va qaytariqlarning oldini olishda muhim ro'l o'ynagan. "Zarafshon" gazetasida qo'llanilgan sinonim so'zlarning xususiyatlarini yuqorida qayd etilgan ilmiy ishlar, xususan, prof.A.Abdusaidov tadqiqotlariga asoslanib, yoritishga harakat qildik.

Vatan, mamlakat, yurt, diyor, el, mulk kabi sinonim so'zlariga A.Hojiyevning "O'zbek tili so'roq gaplarining izohli lug'ati"¹⁰ da quydagicha ta'rif berilgan: Kishi tug'ilib o'sgan, o'zi uning fuqorasi

⁹ Абдусайдов А. Газета тилининг лексик-стилистик хусусиятлари. – Самарқанд, 1991, 42-55-бетлар.

¹⁰ Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг қисқача луғати. - Тошкент: Фан, 1963, 74-бет.

bo'lgan joy, hudud. *Vatan* so'zida fuqora xalq tushunchasi, u mansub bo'lgan joy tushunchasi bilan birlashgan, shuningdek, unda joy (hudud) ning fuqorasi xalqqa mansubligi, uning yashash ottenkasi aks etib turadi. *Mamlakat* ko'proq adabiy nutqqa xos bo'lib, unda "yashash joy" ottenkasi juda kuchsiz, hatto yo'q darajada bo'ladi. Bu so'z umuman biror xalq yoki xalqlar uchun umumiy (birlashtiruvchi) hududni bildiradi. *Yurt* ko'proq oddiy nutqqa xos va ma'lum joy bilan shu joyga mansub xalqni ham qo'shib ifodalay oladi. *El* nisbatan eskirgan, hozir ko'proq poetik asarlarda uchraydi. *Diyor* poetik uslubga xos. Bu so'z umuman ma'lum bir joy ma'nosida (ma'lum xalqqa mansublik tushunchasi) ham qo'llanadi.

Gazeta tili uchun, asosan mamlakat, vatan ba'zan esa yurt so'zlarining qo'llanilishi xarakterlidir. Misollar: *Vatan* aziz jasorat mangu (Z., 19.01.2013. 2-bet, sarlavha). Shuning uchun ham *vatanimiz* mustaqilligining ilk yillarida jismoniy va ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash davlat siyosiy darajasiga ko'tarildi (Z., 19.01.2013. 2-bet). Gazeta tilida vatan sinonimi asosan xabar tilida qo'llaniladi. Bu shubhasiz *mamlakatimizning* har jabhada yildan yilga barqaror rivojlanib borayotgani va natijada turmushimizning yanada obod bo'lib borayotganidan dalolatdir (Z., 12.03.2013.1-bet). Bir so'z bilan aytganda, *mamlakatimiz* rahbari tashabbusi va ko'rsatmalari bilan qishloq joylarda namunaviy loyhalarni asosida uy-joylarning keng ko'lamda barpo etilayotganligi nafaqat bugunni, balki ertasini o'ylab mehnat qiladigan xalqimiz orzu-istaklarining ro'yobidir (Z., 12.03.2013.2-bet).

Misollarda ko'rinadiki, vatan va mamlakat so'zlarini bimalol almashtirish mumkin, chunki ularda, asosan, bir xil uslubiy ma'no ifodalangan. Ammo hamisha ularni o'zora almashtirib bo'lmaydi. Misol: Yevropaning ayrim *mamlakatlarida* ipoteka bozori bugungi kunda to'liq tiklanmay, moliya bozorining bir qator tarmoqlarida boqimanda qarizlarning ko'payib borayotgani katta muammolarini keltirib chiqmoqda

(Z.,12.03.2013.2-bet).

Ushbu misollarda almashtirish mumkin , lekin ma’no nozikligi jihatidan farq qiladi: *Yurtimiz tinchligi fuqoralarimizning osayishta turmush kechirishi, sarhadlarimiz daxlsizligi harbiylarning sergak va ogohligiga bog’liq* (Z., 19.01.2013.1-bet). Bundan ham ko‘rinib turibdiki so‘roq gaplarni o‘z o‘rnida qo‘llanishi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Puxta, pishiq, mustahkam, mahkam, chidamli. A.Hojiyevning “O‘zbek tili so‘roq gaplarining izohli lug‘ati” ¹¹da quyidagicha ta’rif berilgan: Buzilish, yirtilish kabilarga chidamlilik darajasi yuqori omonatning aksi. *Puxta*, pishiq narsalarning buzilish, yirtilish, uzulishiga chidamlilik darajasi yuqori degan ma’noda keng qo‘llaniladi. *Mustahkam* asosan buzilishga chidamlilik darajasi yuqori degan ma’noda qo‘llanadi. *Mahkam* bu ma’noda kam qo‘llanadi. Misollar: *Mustahkam* oila poydevori (Z., 10.09.2013,2-bet,sarlavha). Ildizlari *mustahkam* daraxt (Z., 10.09.2013,2-bet,sarlavha). Otaxonning ildizlari *mustahkam*, barchaga foydasi tegayotgan daraxtga qiyoslagig keladi (Z., 10.09.2013,2-bet). Ushbu misollarga e’tibor qaratsak, ulardagi ma’no nozikligi o‘z o‘rnida qo‘llanilgan hollarga duch kelamiz. Gazeta tilida asosan *mahkam* sinonimi faol qo‘llanilgan.

Rostdan, chindan, haqiqatdan, darhaqiqat sinonimik qatorga A.Hojiyevning “O‘zbek tili so‘roq gaplarining izohli lug‘ati” da quyidagicha ta’rif berilgan: Haqiqiy holatda, rosti bilan, yolg‘onchining aksi. *Chindan* so'zi rostdan so'ziga qaraganda kam qo'llanadi. *Haqiqatdan, darhaqiqat* so'zlari oddiy so'zlashuvda *chindan* so'ziga nisbatan ham kam qo'llanadi. Gazeta tilida asosan daehaqiqat, haqiqatdan so‘zlari eng ko‘p qo‘llanuvchi so‘roq gaplardir. Misollar: *Darhaqiqat*, bunda bog‘lar turli manzarali daraxt va gullar ekilgan, ko‘kalamzorlashtirilgan maskan hisoblanadi(Z., 26.02.2013,4-bet). *Darhaqiqat*, ancha vaqtgacha bu yerda egoizmni fazilat deb hisoblaydi(Z., 24.01.2013,4-bet). Minotavr va sikloplar *haqiqatdan* mavjud bo‘lganmi?(Z., 7.02.2013,5-bet,

¹¹ Хожиев А. Ўзбек тили синонимларининг қисқача луғати. - Тошкент: Фан, 1963, 85-бет.

sarlavha). *Rostdan* ham, diqqat bilan kuzatsangiz, yolg'onchini so'zidan avval ko'zidan bilib olsa bo'ladi (Z., 24.01.2013,4-bet). Bu kabi sinonim so'zlarni odatiy so'zlashuv nutqimizda ishlatamiz. Gazeta tilida ham bu kabi kirish so'zlar qo'llanishi ancha keng. *Chindan* va *rostdan* sinonim so'zlarni almashtirib qo'llashimiz mumkin. Bu sinonim so'zlar gazetada samarali ishlatigan.

Aniq, ochiq, yaqqol, ravshan, yorqin, oydin, ayon sinonimik qatorga A.Hojiyevning "O'zbek tili so'roq gaplarining izohli lug'ati" da quyidagicha ta'rif berilgan: Eshitish, ko'rish, tushunish jihatdan yaxshi, to'la ifodali. Aniq eshitish, tushunish va ko'rish jihatdan yaxshi ma'nosini ifodalash uchun qo'llanaveradi. *Ochiq* tushunish jihatdan yaxshi ma'nosini bildiradi. *Yaqqol* ko'proq ko'rish va eshitish jihatdan bo'lgan belgiga nisbatan qo'llanadi. Ravshan so'zida belgi darajasi kuchli va u ifodaning eshitish, ko'rish va tushunish jihatdan to'laligini bildirish uchun qo'llana oladi. Lekin bu so'z nisbatan kam uchraydi. *Yorqin* yozma nutqqa xos bo'lib, ko'rinish va tushunish belgisiga nisbatan qo'llanadi. *Oydin* ifodaning tushunish jihatdan yaxshi ekanini kuchliroq ottenka bilan ifodalaydi. Bu so'z *ochiq* so'zi bilan juft so'z holida (*ochiq-oydin*) ham qo'llanadi. Gazeta tilida asosan bu sinonim so'zlardan *aniq* eng ko'p qo'llaniladi. Misollar: Kam ta'minlangan, boquvchisini yo'qotgan oilalarni *aniq* manzilli asosida ijtimoiy himoya qilishni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar istiqbolda ham izchillik bilan amalga oshiriladi (Z., 26.02.2013,2-bet). Unga bizga keksalik yoshiga yetgan har bir fuqora albatta, moddiy ta'minotga egaligini, *aniqrog'i* pensiya olishni aytganimda kulib qo'ya qoldi(Z., 26.02.2013,4-bet).

Adolat, odillik sinonimik qatorga A.Hojiyevning "O'zbek tili so'roq gaplarining izohli lug'ati" da quyidagicha ta'rif berilgan: Xolis va haqqoniy xatti-harakat, xolat. *Adolat* asosan qonun-qoida va umum ishidagi xatti-harakatga nisbatan qo'llanadi. *Odillik*, aksincha, oddiy munosabatlardagi xolis va odilona xatti-harakat ma'nosini ifodalashda ko'proq qo'llanadi.

Gazeta tilida qo'llanilayotgan bu kabi sinonim so'zlar unchalik ko'pchilikni tashkil qilmaydi. Ammo mazmun jihatdan ham matnga mos ravishda qo'llanilgan.

Misollar: Ulug' saltanat salohiyati *adolat* va ezgu g'oyalarga qurilgani bilan qudratli edi (Z., 9.04.2015, 1-bet, sarlavha). *Adolat* –hayotimizning bosh mezon (Z.,28.03.2015,2-bet).

Davolamoq, tuzatmoq sinonimik qatorga A.Hojiyevning “O'zbek tili so'roq gaplarining izohli lug'ati” da quyidagicha ta'rif berilgan: *Davo* (muolaja) bilan kasal- ni ketkazmoq. Davolamoq kasalni ketkazishning (tuzatishning) dori-darmon bilan bo'ladigan usulini bildiradi. *Tuzatmoq* fe'li esa, qanday yo'l bilan bo'lishidan qat'i nazar, umuman kasalni ketkazish, dard-kasaldan holi qilish ma'nosini bildiradi. Misollar: Bunday anjumanlarda dunyo tibbiyotida bo'layotgan o'zgarishlar, ayniqsa, yangi kashf qilingan dori-darmonlar, *davolashning* yangicha usullari haqida keng ma'lumot olishimiz mumkin (Z.,9.04.2015,2-bet). Mehnat faxriylarini statsionar va ambulatory sharoitda *davolashning* ma'lumotlari elektron bazasi yaratilib, har oyda bandlikka ko'maklashish va aholini ijtimoiy muhofaza qilish markazi bilan axborat almashish tartibi joriy etildi (Z.,17.03.2015, 5-bet).

Rivoj, taraqqiy, taraqqiyot, ravnaq sinonimik qatorga A.Hojiyevning “O'zbek tili so'roq gaplarining izohli lug'ati” da quyidagicha ta'rif berilgan: (Biror narsada) kamolot tomon o'sish, yuksalish holati. Rivoj keng qo'llanadi. *Taraqqiy, taraqqiyot, ravnaq* ma'noni rivoj so'ziga nis-batan kuchliroq darajada ifodalaydi Taraqqiy mustaqil holda kam qo'llanadi. U ko'pincha topmoq, etmoq fe'llari bilan birga qo'llanadi: taraqqiy topmoq, taraqqiy etmoq kabi. *Taraqqiyot* so'zida harakat belgisi kuchliroq bo'lib, ko'pincha «rivojlanish» ma'nosida qo'llanadi. *Ravnaq* kitobiy.

Suhbatlashmoq, suhbat qilmoq, hasratlashmoq, otamlashmoq, hangamalashmoq, gurunglashmoq, gurung qilmoq sinonimik qatorga A.Hojiyevning “O'zbek tili so'roq gaplarining izohli lug'ati” da quyidagicha ta'rif berilgan: Gap-suhbatda bo'lmoq. *Hangamalashmoq, gurunglashmoq* so'zlari odatda birdan ortiq kishi o'rta- sida bemalol, rohatlanib o'tirib bo'ladigan suhbatlashishni bil-diradi. *Otamlashmoq* ko'proq oddiy so'zlashuvga xos bo'lib, odatda ezilib (yozilib) o'tirib bo'ladigan davomli suhbatni bildiradi.

*Hasratlashmoq*da oddiy suhbat emas, balki dard-hasrat aytishish ham bo'ladi. Gazeta tilida asosan *suhbatlashmoq* sinonim so'zi eng faol qo'llanilgan. Misollar: Anchadan buyon ko'rishmaganimizga suhbatimiz qur olib miriqib *gurunglashdik* (Z., 8.06.2014,1-bet). Mehmonlar har bir ob'ektning qurilish tarixi, bugungi holati haqida gid-ekskursovodning so'zlarini tinglash barobarida, mahalliy sayohlar bilan ham *suhbatlashib*, samimiy munosabatlarini ifoda etishga harakat qilishardi(Z., 14.03.2015, 3-bet). Turli millat vakillari bilan *suhbatlasha* olishqobilyati bor ekan, o'sha xalqning ruhiyati, dunyoqarashi, madaniyati haqida tushunchaga ega bo'lib boraverasiz (Z.,18.02.2012, 2-bet). Misollardan ham ma'lum bo'ldiki, *suhbat* sinonim so'zi bilan *gurunglashmoq* so'zlari o'z ma'no mazmuniga ko'ra qo'llanilgan.

2.2 Sifat turkumiga oid so'roq gaplarning ifodalanishi.

So'zlarning shakil va ma'no munosabatlari. Tildagi ayrim so'zlar shakily jihatdan, ayrimlari ma'no jihatdan, bir xillari esa talaffuz jihatdan o'xashash bo'ladi. Ayrim s'zlarning ma'naolari esa bir-biriga qarama-qarshi bo'ladi. Ana shu xususiyatlarga ko'ra so'zlar ham bir necha guruhlarga bo'linadi.

Sinonim so'zlar ham mazmun mohiyatiga binoan bir necha guruhlarga ajratiladi. Shulardan bir sifat so'z turkumiga oid sinonim so'zlardir.

Ulug', *buyuk*, *azim*, *azamat*, *ulkan* so'zlarining belgi darajasi nisbatan kuchli. *Ulug'*, *buyuk*, *ulkan* kabilarning ishlatilishi gazeta tili uchun xarakterlidir. Misol: *Uulkan* ishlab chiqarish tsexi o'qida aylanayotgan, harakatlanayotgan yuzlab-minglab mexanizmlarning bir maromdagi sekin guvillashi bilan to'lgan (Z.,11.10.2014, 2-bet). Samarqandning dunyoga mashhur tarixiy obidalari va muqaddas ziyoratgohlar, mustaqillik yillarida bunyod etilgan zamonaviy bino va inshootlar, bog' va xiyobonlarni tomosha qilish jarayonida mehmonlar Prezidentimiz Islom Karimov rahnamoligida mamlakatimizda qisqa fursatda asrlarga tatigulik *ulkan* bunyodkorlik ishlari amalga oshirilganini e'tirof etdilar (Z.,31.08.2014,2-bet). *Buyuk* kelajagimiz davomchilari jajji bolakaylarning

chiqishlarida qadimiylik, xalqimizning azaliy an'analari, urf-odatlarini o'zida mujassam etgan Navro'zning chinakam tarovati aks etdi (Z., 24.03.2015,2-bet). Jumladan, tizimda olib borilayotgan islohotlar natijasida *buyuk* kelajagimiz vorislari bo'lgan yoshlarimiz viloyat, respublika hamda xalqaro miqyosdagi fan olimpiadalar, sport musobaqalarida Vatanimiz sharafini munosib himoya qilmoqdalar(Z., 1.10.2015,3-bet). *Buyuk* va muqaddas vatanning *ulug'* bayrami(Z., 3.09.2014, 2-bet).

Ulug' va *buyuk* so'zlari, asosan maqola, lavha, ba'zan korrespondentsiyalarda uchraydi. Bu so'zlar ma'nosining deyarli bir xilligi, xar ikkalasining ham kuchli ottenkaga egaligi ularni o'zaro almashtirish imkonini beradi. Misollar: Ota-bobolarimiz, *ulug'* ajdodlarimiz izidan borib, o'z iqtidori, salohiyati bilan dunyoga tanilayotgan farzandlarimiz qanchadan-qancha (Z.,30.01.2015,3-bet).

Ushbu misolda esa *ulug'* so'zini *buyuk* bilan almashtirish mumkin emas, chunki misolda yoshi katta insonlar haqida fikr yuritilayapti. Misol: Yoshi *ulug'* kishilar yaxshi bilishsa-da bu gaplarni endi yoshlarimiz quloqlariga takror va takror aytib turmog'imiz lozimga o'xshaydi (Z.,30.01.2015, 3-bet).

Quyidagi misolda "*ulug'*" so'zidan ko'ra "*katta*" so'zini ishlatish ma'noni aniq ifodalashga xizmat qiladi. Chunki bu misolda katta yoshdagi kishilar nazarda tutilmoqda: To'yxonalarni aytmaysizmi? Yoshi *ulug'* odamlardan ko'ra, hali yigirmaga to'lmagan yoshlar ko'p. Ular to tongga qadar davom etadigan bazmlarda siz-u biz bilan bemalol o'tirib "otam"lashadi (Z.,30.01.2014, 2-bet).

"O'zbek tili so'roq gaplarining izohli lugati"da qayd etilishicha, *ulkan* eskirgan. Lekin bu so'z gazeta tilida nisbatan faol qo'llanadi. *Uulkan* so'zi xabar, maqola, reportaj, ocherk va lavhalar tilida uchraydi. Bu so'zni ko'pincha *katta*, ba'zan esa *ulug'*, *buyuk* bilan almashtirish mumkin. Jurnalistlar *ulkan* so'zini, ma'no ottenkasini alohida hisobga olgan holda, ustalik bilan ishlatishgan. Misollar: Azaldan yilboshi, odamlarga quvonch bag'ishlovchi bayram sifatida nishonlanib kelinayotgan mazkur qadriyatimizning tiklanishi hamda yangicha mazmun va

mohiyat kasb etayotgani xalqimizni *ulkan* yutuqlar, zafarlar sari (Z., 24.03.2015,3-bet). Ular orasida ulkan muvaffaqiyatlarga erishayotganlar, oilasi bilan bir qatorda jamiyatning ham yukini yengil qilayotganlar ko`pchilikni tashkil etadi (Z., 8.03.2015,3-bet).

Ma'lumki, hajm-o`lchov bildiruvchi sifatlardan katta so`zi hozirgi o`zbek tilining lug'at tarkibida ko`p qo`llanadigan va barchaga ma'nosi tushunarli faol so`zlar sirasiga kiradi. *Katta* so`zi «hajmi, o`lchami nisbatan ortiq, ulkan» ma'nosini anglatadi. Ushbu leksema *ulug'*, *zo`r*, *aznm*, *azamat*, *ulkan*, *bahaybat*, *haybatli*, *yirik*, *gigant* so`zlari bilan sinonim bo`lib, hajm-o`lchovning odatdagidan ortiqligi ma'nosini bildiradi. *Katta* so`zi keng tushunchaga ega. U aniq, shuningdek, mavhum tushunchalarga nisbatan qo`llanadi.

Katta so`zi stilistik bo`yoqqa boy so`zlardan bo`lib, xilma-xil emotsional-ekspressiv ottenkalarni yuklashga xizmat qiladi. Masalan, «daraja kuchi yuqori, buyuk, zo`r» ma'nosida ishlatiladi: Ko`rinishidan polvonlar katta niyatlar bilan kelibdi. «Yosh jihatdan ulug', ortiq» ma'nosini beradi: *Katta* kelin astagina o`rnidan turdi. Mazkur sifat «yuqori lavozimdagi» ma'nosida ishlatiladn: Shahar ma'muriyatining katta raxbarlari tashrif buyurishdi.

Gazeta matnlarida *katta* so`zining qo`llanishi juda ko`p uchraydi. Misollar: Ko`rgazmaning ochilishida O`zbekistonlik san'atkorlar tomonidan taqdim etilgan milliy musiqiy dastur va rang-barang raqslar, o`zbek milliy liboslari namoyishi ham mehmonlarda *katta* qiziqish uyg'otdi (Z., 3.11.2013,2-bet). Boy tarix, betakror madaniyat va an'analarga ega O`bekiston jahon sayyohlik bozorida *katta* obro` qozonchilik haqida keng ma'lumotga ega bo`lish imkoni yaratilgan (Z., 3.11.2015,4-brt). Marosimda festival g'oliblari va yurtimiz san'at ustalari tomonidan katta kontsert namoyish etildi (Z.,31.08.2014,2-bet).Muhtaram Yurtboshimiz tomonidan 2012 yilning "Mustahkam oila yili" deb nomlanishi va bu yilda amalga oshirilishi rejalashtirilgan ishlar barchamizning zimmamizga katta mas'uliyat yuklaydi (Z., 24.03.2012).

Gazeta tilida *qiyin* sinonimik qatorining qo`llanilishi xam xarakterlidir. Bu qatorda *mushkul, mahol, og'ir, mashaqqatli, sermashaqqat, amri mahol, dushvor* kabilar mavjud bo`lib (A.Hojiev lug'ati, 253-bet), gazeta tilida, ko`pincha, *qiyin, og'ir, mashaqqatli* ishlatilgan. Ba'zan kuchli ottenkali *mushkul* so`zi ham uchraydi. Misollar: Qog'ozlarga gul solamiz. Naqshlardagi ranglarni o`simlik va meva po`chog'i va Obirahmat suvidan tayyorlaymiz, - deydi Malika To`raeva. Kuzatib turgan kishi uchun biroz *qiyin* tuyulishi mumkin (Z.,15.01.2013). Nahotki, hali nav nihol bu bolalarni tartibga chaqirish, kerak bo`lsa, dakki berish, jamoatchilik oldida izza qilish *qiyin* bo`lsa (Z.,30.01.2012).

Gazeta tilida *mazmun-mohiyat, obro`-e`tibor, hurmat-e`tibor, xohish-istak, tartib-intizom, axlat-chiqindi, halol-nokiza, sarf-xarajat, kamchilik-nuqson kamchilik-qusur // xato-kamchilik, chora-tadbir, qo`llab-quvvatlab, g'ayrat-shijoat* va boshqa juft so`roq gaplar faol ishlatilmoqda. Misollar: Davlatimiz rahbari "Sharq taronalari" xalqaro musiqa festivali ishtirokchilari va mehmonlarni qutlar ekan, mazkur festivalning mazmun-mohiyati, betakror ruhi, qiyofasi va sharqona falsafasi haqida to`xtaldi, festival ishtirokchilariga ijodiy zafarlar tiladi (Z.,27.08.2012). Mamlakatimizda Yurtboshimiz tashabbusi bilan milliy-diniy qadriyatlarimizni asrab-avaylash, islomning ma`rifiy g'oyalarini rivojlantirish, diniy bag'rikenglikni ta`minlashga alohida e`tibor qaratilmoqda (Z., 22.10.2011). Bu yurtdoshlarimizga muqaddas ibodatlarini to`la-to`kis amalga oshirishlari uchun davlatimiz tomonidan yaratilayotgan yana bir qulaylikning yorqin ifodasidir (Z., 22.10.2011). Er yuzining turli mintaqalarida boy tarixiy-milliy musiqa va qo`shiqchilik an`analarini *asrab-avaylab*, davom ettirib kelayotgan ijodiy guruh va ansambllar o`z dasturlari bilan ishtirok etmoqda (Z., 27.08.2012). To`xta, bolakay bu yo`ldan qayt! Zamon seniki, yorqin kelajak seniki, Vatan seniki! Sen *el-yurtga*, orzu-umidlaringga ega (Z.,30.01.2010). Forum davomida yoshlarning bu kabi fikr va takliflariga viloyat hokimi Z.Mirzaev, "Kelajak ovozi" YoTM boshqaruvi raisi K.Beknazarov, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni ma`sul xodimi R.Komilov va boshqalar aniq javob berib, ularni *qo`llab-*

quvvatladilar. Aktsiya davomida barcha tadbirlardagi singari forumda ham eng yaxshi ratsionalizatorlik taklif mualliflari taqdirlandilar (Z.,12.04.2012). Ikkinchidan, mahalla-ko`y, qo`ni-qo`shni hushyor bo`lmog`i talab etiladi. Qo`shni bolasining *fe`l-atvorini* bilmagan hamsoyalar, oqsoqollar kamdan kam topiladi. Ularning kuchidan, madadidan foydalanmoq kerak (Z.,30.01.2010). Bosh Qomusimizga muvofiq yurtimizda vijdon erkinligi huquqiy asoslangani bois, har yili yurtdoshlarimiz muqaddas islom dinining barcha arkonlari, xususan, Haj ziyoratini *emin-erkin*, qanoat hamda shukronalik bilan ado etishayotir (Z., 22.10.2011). Viloyat jamoatchilik vakillari bo`lajak hojilarning ibodatlarini to`la-to`kis ado etish borasidagi tartib-qoidalarga to`liq amal qilib, ozod va farovon yurt fuqarosi sifatida mamlakatimiz obro`-e`tiborini ziyoda qilishlariga ishonch bildirishdi (Z., 22.10.2011). Sog'lom turmush tarzimizga chang solayotgan bunday *balu-qazoga* o`zini urayotgan yoshlarimizni to`g`ri yo`lga solish, jamiyatimiz uchun bilimli, aqli raso, ma`nan yetuk avlodni tarbiyalash hamda azbaroyi asrab qolish uchun ham yuqoridagi dalillarni yetkazdik(Z.,30.01.2014). Turli mavzularda *bahs-munozaraga* kirishadigan yoshlar o`z doirasida, jurnalistikaga qiziqqanlari yana bir guruhda, sog'lom turmush tarafdorlari, chet tilini o`rganayotganlar - xullas, ko`zlari chaqnab turgan yigit-qiz borki, bu erda o`ziga mos guruhni topib, qiziqishlari doirasida yangiliklardan boxabar bo`ldi, kimgadir o`rgatdi, kimdandir o`rgandi(Z.,12.04.2015). Xiyobon-u ko`chalar bolakaylarning *sho`x-shodon* kulgulari bilan to`ldi. Mahallalar, korxonalar va tashkilotlardagi bayram sayillarida otaxon va onaxonlar Yaratgandan yurtimizga tinchlik, obodlik, xonadonlarimizga baraka so`rab, duoga qo`l ochdilar, ertamiz egalari shijoatli yoshlarga uzoq umr tiladilar(Z., 24.03.2014).

Juft so`roq gaplar ma`noni kuchaytirish, fikrni ta`sirchan ifodalashda muhim vosita ekanligini gapda yakka holda qo`llangan quyidagi misol bilan qiyoslash orqali ham bilib olish mumkin: Bolajonlarning sho`x kulgulari bilan yana ham jozibali yangragan *kuy-qo`shiqalar*, folklor jamoalarining milliy urf-odat va an`analarimizdan iborat dasturlari, sportchi va harbiylarning chiqishlari,

poytaxtdan kelgan hamda samarqandlik san'atkorlarning vatanimiz madh etilgan, uning mehnatkash insonlari ulug'langan va tinchlik tarannum etilgan navolari, umuman, shu kuni "Mo`jiza"dan taralgan har bir ohang unutilmas taassurotlarga boy bo`ldi. Uning shukuhi dillardan-dillarga ko`chdi (Z., 3.09.2011). Qiyos: sho`x sho`x-shodon.

So'roq gaplarning turli xususiyatlari bo'yicha yuqoridagi fikrlarga asoslanib, gazeta matnlarida ulardan foydalanish, so'roq gaplarning ma'no nozikliklari, imkoniyatlarini yuzaga chiqarish, jurnalistlarning mahoratini o`rganish gazeta tili muammolari orasida muhim masalalardan hisoblanadi.

Har bir til o'zining boy sinonimik vositalariga ega. Lug'aviy, grammatik, stilistik va leksik-stilistik so'roq gaplar tilning bebaho boyligi sanaladi. Bu boylikdan o'rinli va maqsadga muvofiq holda foydalanish nutqning ta'sirchan va ifodali bo'lishiga olib keladi. Shuning uchun ham shoir va yozuvchilar, mashhur so'z ustalari tilning sinonimik boyligidan o'rinli foydalanishga alohida e'tibor berib kelganlar.

Lekin tilshunoslikda bu borada erishilgan yutuqlarga qaramay frazeologizmlar doirasidagi sinonimiya hodisasini tadqiq etish dolzarb va muhim muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

“Frazeologiya” atamasi yunoncha “fraz” (phrasis- ifoda, nutq o’rami) so’zidan olingan bo’lsa-da, turkiyshunoslikda dastlab bu atama turlich ma’nolarni ifodalash uchun xizmat qilgan. Masalan, XIX asrda yashagan turkiyshunos olim Mirza Kozimbek o’sha davr an’alaridan kelib chiqib, rus tilida yozilgan boshqa tasviriy grammatikalarda bo’lgani singari o’z asarida “fraz” so’zini “jumla”, “gap” ma’nosida qo’llagan. “Stilistik birikma” deyilganda esa so’zdan yirik til birliklarini tushungan. U tyrkiy tillardagi fe’llar haqida ma’lumot berar ekan, *g’am yemoq, vujudga kelmoq, g’ussa yemoq* singari til birliklarini “tarkibli fe’llar” deb izohlagan.¹²

Frazeologizm, stilistik¹³ birlik, frazema — ikki yoki undan ortiq so’zdan tashkil topgan, ma’noviy jihatdan o’zaro bog’liq so’z birikmasi yoki gapga teng keladigan, yaxlitligicha ko’chma ma’noda qo’llanadigan va bo’linmaydigan, barqaror (turg’un) bog’lanmalarning umumiy nomi. F.lar, shaklan o’zlariga o’xshash sintaktik tuzilmalardan farqli ravishda, nutqda so’zlarni erkin tanlash, almashtirish yo’li bilan yuzaga kelmaydi, balki ma’no va muayyan leksik grammatik tarkibli, avvaldan tayyor material sifatida qo’llanadi, ya’ni F. tarkibidan biror qismni chiqarib tashlash, tushirib qoldirish mumkin emas: anqoning urug’i, arpasini xom urmoq, chuchvarani xom sanamoq, terisiga sig’may ketmoq, kapalagi uchmoq, ko’ngli joyiga tushmoq, qo’li ochiq, qulog’i og’ir va boshqalar.

*Frazeologiya*¹⁴(yun. phrasis — ifoda, ibora va ...logiya) — 1) tilshunoslikning tilning stilistik tarkibini (Frazeologizm) uning hozirgi holatida va tarixiy taraqqiyotida tekshiruvchi bo’limi; 2) muayyan tildagi frazeologizmlar majmui. Tilshunoslik bo’limi sifatidagi F.ning asosiy diqqat e’tibori

¹² Казимбек М.А.Общая грамматика турецко-татарского языка. Выпуск II. –Казань, 1846-С. 175-179.

¹³ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. –Тошкент: 330-бет .

¹⁴ Ўзбекистон миллий энциклопедияси . Давлат илмий нашриёти. –Тошкент: 332-бет.

frazeologizmlar tabiatini va ularning kategorial belgilarini o'rganishga, shuningdek, frazeologizmlarning nutqda qo'llanish qonuniyatlarini aniqlashga qaratiladi. F.ning eng muhim muammosi frazeologizmlarni nutqda hosil qilinadigan (ya'ni avvaldan tayyor bo'lmagan) so'z birikmalaridan farklab, ajratib olish va shu asosda frazeologizmlarning belgilarini aniqlashdir.

Umuman, frazeologiya turkiyshunoslikda nisbatan yosh sohalardan biri sanaladi, chunki uni sistemali ravishda o'rganish faqat o'tgan asrning 40-50-yillaridan boshlangan edi.

Sh. Rahmatullayevning "O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari" nomli monografiyasida stilistik so'roq gaplar tahlilidan keyin chiqargan quydagi ilmiy xulosasi har jihatdan asosli: "Har bir stilistik sinonimga to'g'ri va to'liq xarakteristika berish uchun uni sinonimiya uyasi ichida olib, boshqa so'roq gaplari bilan qiyoslab o'rganish zarur O'zbek tilshunosligida stilistik sinonimiya masalalari atroflicha o'rganilgan, deb hisoblash mumkin. Buni M.Vafoevaning "O'zbek tilida frazeologik so'roq gaplar va ularning struktural-semantik tahlili"¹⁵ nomli nomzodlik dissertatsiyasida keltirilgan obzordan ham bilib olish mumkin. M.Vafoevaning nomzodlik ishida qayd etilishicha, o'zbek tilshunosligida frazeologiyaga doir dastlabki ishlar XX asrning 50-yillari boshida yuzaga kelgan bo'lsa, stilistik so'roq gaplarni o'rganish 60-yillardan boshlandi. Sh.Rahmatullaev 1966 yilda himoya qilgan doktorlik dissertatiyasi, shu asosda nashr etilgan "O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari" nomli monografiyasi bilan o'zbek tilidagi frazemalarni lug'aviy birlik sifatida o'rganishni asosladi. Olim asarda stilistik so'roq gaplar tahlilidan keyin quyidagi ilmiy xulosalarni chiqaradi: "Har bir stilistik sinonimga to'g'ri va to'liq xarakteristika berish uchun uni sinonimiya uyasi ichida olib, boshqa so'roq gaplari bilan qiyoslab o'rganish zarur. Bunda so'roq gaplar turli-tuman nuqtalardan tekshiriladi, ular orasidagi o'xshashlik ham,

¹⁵ Вафоева М. Ўзбек тилида фразеологик синонимлар ва уларнинг структурал-семантик таҳлили. Филол.ф.н. дисс. автореферати. – Тошкент: 2009. - 26 бет.

farqlar ham ta'kidlanadi. So'roq gaplar orasida farqlar qancha oz bo'lsa, ularni nutqda bir-birining o'rnida ishlatishga imkoniyat ortadi va aksincha bo'lsa, bunday imkoniyat ozayadi, qay darajada bo'lmasin, so'roq gaplarni o'zaro almashtirishga yo'l qo'yuvchi kontekst mavjud bo'ladi. Bunday almashtirish bilan nimanidir yo'qotiladi, nimagadir ega bo'linadi. Xuddi ana shu "nimalardir" sinonim iboralarning har biriga tilda yashash huquqini beradi".

Sinonimiya til birliklari orasidagi semantik mikrosistemalardan biri bo'lib, leksemalar, morfemalar bilan bir qatorda, iboralar orasida ham anchagina. Ikki iborani o'zaro sinonim deyish uchun ular ayni bir ma'noni anglatishi shart. Busiz sinonimiya haqida gapirib bo'lmaydi. Ayni bir ma'nolilik teng ma'nolilik emas, albatta. Har bir sinonim, shu sinonimiya qatori uchun umumiy ma'no o'zanidan tashqari, o'ziga xos ma'no qirrasiga ega bo'lishi mumkin.

So'roq gaplar odatda bir yoki bir necha jixatdan farqlanadi, shulardan biri ma'no qirrasidagi farq bo'lishi mumkin.¹⁶ Masalan, *yer bilan yakson bo'lmoq* — *yer bilan yakson qilmoq* iborasi qo'lini ko'kka sovurmoq — qo'li ko'kka sovurildi iborasiga sinonim: ayni bir ma'noni anglatadi («butunlay yemirmoq, yo'q qilmoq»). Bu so'roq gaplar, boshqa belgi-xususiyatlarida farq qilishidan qat'i nazar, ma'no qirrasida farq qiladi: ikkinchisida ma'no bir qadar kuchli ifodalanadi. Shuningdek, *ko'ngl(i) bo'sh* va *ko'ngl(i) yumshoq* — *yumshoq ko'ngil* iboralari o'zaro sinonim bo'lib, «*rahmdil, ko'ngilchan*» ma'nosini anglatadi; birinchi iborada «ko'ngilchan»lik ma'no qirrasini, ikkinchi iborada esa «rahmdil»lik ma'no qirrasini ustun. Umuman, stilistik so'roq gaplarda farqli ma'no qirralari juda rang-barang bo'lib, konkret yondashib izohlashni talab qiladi.

Stilistik so'roq gaplarni belgilashda ular asosida boshqa-boshqa obrazning hisobga olinadi. Masalan, *bir og'iz, bir shingil, bir chimdim* sinonim iboralari

¹⁶ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. - Тошкент: Фан, 1966. – 131 бет.

asosida har xil obrazlar yotadi: so'zlash organi — uzum boshining bir kismi — chimdib olinadigan miqdor.

Sinonim iboralarni bir iboraning variantlaridan ajratish kerak. Buning uchun iboralarning so'z-komponentlariga diqqat qilish lozim. Leksik tarkibida ayni bir so'z komponent qatnashmaydigan iboralarning sinonim ekani shubha tug'dirmaydi. Masalan, «*butun tafsiloti bilan, mayda-chuydasigacha*» ma'nosini anglatadigan *ipidan ignasigacha, miridan sirigacha, qilidan quyrugigacha* iboralari o'zaro sinonim bo'lib, \-lar tarkibida umumiy so'z-komponent yo'q.

Sinonim iboralar leksik tarkibida biror komponent ayni sh\ - so'z bilan ifodalangan bo'lishi mumkin. Ammo bunda iboralar tarkibidagi boshqa-boshqa so'z bilan ifodalangan komponentlar o'zaro sinonim bo'lmasligi shart. Aks holda bir iboraning variantlariga teng bo'ladi. Masalan, *jon(i)ni hovuchlab* va *yurag(i)ni hovuchlab* — sinonim iboralar: bir leksik komponenti ayni bir so'z bilan ifodalangan, ikkinchi leksik komponenti esa boshqa-boshqa so'z bilan ifodalangan va bular o'zaro sinonim emas. *Kunl(i)ga tugmoq* bilan *yurag(i)ga tugmoq* o'zaro bir iboraning variantlariga teng. Chunki bir leksik komponenti ayni bir so'zning o'zi bo'lib, ikkinchi leksik komponenti esa o'zaro sinonim; (Bu variantlar sinonim so'z-komponentlarni almashtirish asosida yuzaga kelgan).

Sinonimiya — ma'no asosida belgilanadigan xodisa. Ayni bir ma'nolilik monosemantik stilistik birliklarda ibora bilan ibora orasida belgilanadi. Agar sinonimik munosabatda polisemantik ibora qatnashsa, iboradan emas, balki konkret stilistik ma'nodan chiqib kelib fikr yuritish lozim. Chunki xar bir stilistik ma'no o'zicha sinonimga ega bo'lishi yoki ega bo'lmasligi mumkyn. Masalan, monosemantik *tan olmoq* iborasiga polisemantik (uch ma'noli) *bo'yn'(i)ga olmoq* iborasi birinchi ma'nosida sinonim bo'ladi. Bu uch ma'noli iboraning ikkinchi ma'nosiga sinonim yo'q, ammo uchinchi ma'nosiga *zimma(si)ga olmoq* iborasi birinchi ma'nosida sinonim (Keyingi ibora uch m'noli bo'lib, qolgan ikki ma'nosiga sinonim yo'q).

Bir sinonimik qatorga birlashuvchi iboralarning miqdori ham har xil: ko'pchilik sinonimik qatorlar ikki sinonimli; uch sinonimli qatorlar ham anchagina; to'rt iborani birlashtiruvchi qator ham bor. Masalan, *ta'zir(i)ni yemoq* iborasi qatnashadigan qator ikki sinonimdan, *es(i)ga tushmoq* iborasi qatnashadigan qator esa to'rt sinonimdan iborat.

Bir qatorga birlashuvchi stilistik so'roq gaplar nutqda oz-ko'p ishlatilishi jihatdan ham farqlanib turadi. Masalan, yuqorida ta'kidlangan "to'rt sinonimli qator"da ularning nutqda uchrash nisbati shundaydir.

Sinonimlikning kriteriyalarini aniq belgilamaslik tufayli yaqin ma'noli, iboralarni sinonim deb tushunish xavfi tug'iladi. Masalan, *avzo [y] (i) buzildi* va *kayf(i) buzildi* iboralari juda yaqin ma'noni anglatadi: har ikkisida ham kishining ruhiy xolatidagi o'zgarish ko'zda tutiladi. Chuqurroq yondashsak, birinchi iborada kishining tashqi qiyofasida taxdid, xujumkorlik alomatlari paydo bo'lgani aks ettirilsa, ikkinchi iborada yaxshi yoki normal kayfiyatning yomon kayfiyatga aylanishi bildiriladi. Bunday yaqin ma'noli iboralar tilda anchagina bo'lib, ularning ma'nolarini to'g'ri tushunib, har birini o'z o'rnida ishlatish kerak.

“O‘zbek tili jadvallarida” nomli qo‘llanma frazemalarning asosiy xususiyatlarini yoritish sohasida tilshunosligimiz uchun muhim qadam sanaladi, chunki bu asarda frazemalar shakl va ma'nosiga ko'ra (stilistik omonimiya, stilistik sinonimiya, stilistik antonimiya), sintaktik modeliga ko'ra (so'z birikmasi modelida, gap modelida), qaysi so'z turkumiga mansubligiga ko'ra (fe'l frazeologizmlar, ot frazeologizmlar, sifat frazeologizmlar) tasnif qilingan, frazemalarning asosiy belgilari (takroriylik, idiomatiklik, barqarorlik, sinsemantik), stilistik so'roq gaplardagi birlashtiruvchi ma'no turlari (quvonch, hayratlanish, achinish, xafalik, qo'rqinch, bezovtalik, masxara qilish, or-nomus, iztirob, do'q-po'psa,) ta'kidlab ko'rsatilgan. Shu bilan birga, bu ishda stilistik birliklarning umumiy ma'nosi bilan qismlarning xususiy ma'nolari o'rtasidagi munosabatga

ko'ra an'anaviy ravishda stilistik qo'shilma, stilistik butunlik va stilistik chatishmalarga ajratilgan.¹⁷

Tilimizning lug'at boyligini so'z va frazeologizimlar tashkil etadi. Lug'at tarkibida til birligi so'z hisoblansa, stilistik tizimida stilistik birlik yoki ibora til birligi sanaladi. So'z ham frazeologizm ham lug'aviy birlikdir. Har qanday tilning boyishi faqat yangi so'zlar hisobiga emas, balki turg'un birikmalar orttirib boorish hisobiga ham sodir bo'ladi.

So'zlar to'g'ridan-to'g'ri predmetni nomlab, atab kelsa frazeologizmlarda kuchli obrazli atash ma'nosi anglashiladi.umuman olganda, stilistik ma'noning hajmi leksik ma'noning hajmiga nisbatan keng va murakkabligi bilan ajralib turadi.

Gazeta tilida qo'llanilayotgan leksik so'roq gaplarlarning o'z imkoniyatlari yuzasidan ifodalanilayotgan holatlarni uchratamiz. Har tamonlama to'g'ri qo'llanilayotgan stilistik so'roq gaplar gazeta uchun muhimdir. Bu kabi matnlarning bir qanchasini ko'rib chiqishga urindik.

Tilimizda *ko'ngilmni tog'day ko'tarmoq* frazeologizimi mavjud. Uning asosi hisoblangan *ko'ngil* so'zi bilan bog'liq iboralar Sh.Rahmatullayev izohli stilistik lug'atida quydagicha izohlangan. *Ko'ngl(i)ni tog'day ko'tarmoq* nima kimning — *Ko'ngli tog'day ko'tarildi* kimning xursand kilib, benixoya ruhlantirmoq. Sinonimi: *ko'krag(i) tog'day ko'tarildi* kimning Nuri opa, esonmisiz? Bizning kulbaga qadam qo'yishingiz ko'nglimni t o g' d e k ko'tardi-da. Bu kabi leksik stilistik so'roq gaplarga gazeta tilida ham unumli qo'llanilmoqda.

Misollar: Ayniqsa, mehmonlarning chet eldan ekani va gaplarimni diqqat bilan tinglagani *ko'nglimni tog'day ko'tardi* (Z., 14.03.2015,3-bet). Bugun kelib, rosti, o'zgarishlardan *ko'nglim yanada yorishdi, dilim quvnadi* (Z., 14.03.2015, 3-bet). Ochiq chehra, shirinsuxanlik, xushtavozelik, xushchaqchaqlik o'zora muloqatga kirishgan kishilarning kayfiyatini ko'taradi, *ko'nglimni yozadi* (Z., 17.01.2015, 4-bet). Yurtimiz tinch, osmonimiz musaffo, eng muhimi, biz kabi

¹⁷ Йулдошев Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографияси масалалари. –Тошкент: 2013, 52-бет.

keksalarga ko'rsatilayotgan g'amxo'rlik va e'tibordan *boshimiz ko'kka yetdi* (Z.,2.04.2015,1-bet). Yangi uylarga, xonadonlarga borsam, *bahri dilim yorishadi* (Z.,17.01.2015, 5-bet). Bu misollardan ham ko'rinadiki biri ikkinchisidan mazmun jihatdan ham qisman farqlanib turadi. *Ko'nnglimni tog'day ko'tardiga* nisbatan *ko'nnglim yanada yorishdi* stilistik sinonimi mazmun jihatdan yuqoriroq ma'no kasb etadi.

Bu xonadonda kutilmagan mehmon bo'lmaydi, eshigi ham, dosturxonni ham *ko'nngliday ochiq* (Z.,14.03.2015,3-bet).

Oq yo'l yo'lga chiqayotgan kishiga xavf-xatarga yo'liqmasligini tilab aytiladigan ibora. Misollar : Tadbirda davlat va jamoat tashkilotlari vakillari va ziyoratchilarning yaqinlari ishtrok etib, muborak safarga o'tlanayotganlarga *oq yo'l* tilashdi(Z.,10.03.2015,4-bet).

“Zarafshon” elektr tarmoqlari korxonasi boshlig'I va uning hamtovoqlari g'ayrioddiy kelishuvlarga *suyagi yo'q* chiqib qoldi(Z.,22.10.2013,2-bet).

Shu tariqa korxonada tobora *qarizdorlik botqog'iga* botib borardi(Z.,22.10.2013, 2-bet).

Barchamiz *bir yoqadan bosh chiqarib*, keng jamoatchilik ishtirokida to'y-marakalarni o'tkazishga jiddiy qaragan holda eng avvalo, mahallalarda faol kishilarning, oilalarida ota-onalarning ma'sulyatini oshirishimiz zarur (Z.,22.10.2013, 3-bet). Xalqimiz *boshini biriktirish*, kelajakka ishonch uyg'otish va davlatimizni mustabid tuzum iskanjasidan ozod etish uchun elparvar, qat'iyatli va jasur Prezidentimizni bizga bosh qildi(Z.,14.03.2015,3-bet).

Nima emish, o'sha to'y quda tomoni qarindoshlariniki bo'lib, ularning oldida *past ketgisi kelmay* shunday qilibdi(Z.,22.10.2013, 3-bet).

Prof.Sh.Rahmatullayevning fikricha, “hozirgi o'zbek tilidagi iboralarda lug'aviy ma'noning taraqqiyoti asosan metofara yo'li bilan ko'chirish natijasida voqe bo'lgan”.¹⁸ Ko'p ma'noli somatic frazemalar lug'atlarda hozirgi kunga qadar turlicha izohlanmoqda. Masalan, “ko'z” somatizmi ishtirokidagi frazemalar

¹⁸ Йулдошев Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографияси масалалари. –Тошкент: 2013, 183-бет.

lug'atlarda salmoqli o'rin egallaydi. "O'zbek tili izohli lug'ati" da "ko'z " so'zi qatnashgan 80 dan ortiq somatik frazema qayd etilgan. "O'zbek tili stilistik lug'ati"da 158 ta shunday frazema mavjudligi qayd etilgan. Agar biz bu lug'atlarda keltirilgan "ko'z" somatizmi ishtirokidagi frazemalarning barcha variantlarini ham inobatga oladigan bo'lsak, ularning umumiy soni 190 dan ortadi. A.Isayev "O'zbek tilida somatik frazeologizmlar " nomli tadqiqotida "ko'z " komponentli frazemalar tilimizda 127 ta ekanligini qayd qiladi. Uning ta'kidlashicha "ko'z " komponentli frazemalar mahsuldorligi jihatidan rus tilida ikkinchi o'rinni, turkman tilida beshinchi o'rinni, latish tilida ikkinchi, ingliz va nemis tillarida uchinchi o'rinni egallaydi. Kuzatishlar shu natijani ko'rsatadiki, "ko'z " komponentli frazemalarning 15 tasi polisemantik xususiyatga ega. Shundan bittasi to'rt ma'noli ("ko'z qismoq"), ikkitasi uch ma'noli ("ko'zi qiymadi", "ko'z tikmoq") qolgan o'n ikkitasi ("ko'zga ilinmoq", "ko'zga ko'rinmoq", "ko'zga tashlanmoq", "ko'ziga issiq ko'rinmoq", "ko'ziga ko'rinmaslik", "ko'zidan o't chiqib ketdi", "ko'zi tindi", "ko'zi to'yamaydi", "ko'zi qamashdi", "ko'zlari qinidan chiqib keta yozdi", "ko'zini olaytirmoq", "ko'z o'ngida") ikki ma'noli polisemantik frazemaadir.

Yuqoridagilardan ma'lum bo'ladiki, stilistik so'roq gaplar ham gazeta tili uchun muhim ahamiyat kasb etar ekan ularni o'z o'z o'rnida qo'llanishi ham muhimdir. Har bir leksik-stilistik so'roq gaplar matn ichida kelib publisistikaning turli janrlarida faol qo'llaniladi. Masalan, maqola janrida kelgan quydagi *ko'zga tashlanmoq* leksik-stilistik so'roq gaplarga e'tibor qaratsak.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da bugungi ta'limni jahon andazalariga mos ravishda tashkil qilish, eskicha qog'ozbozlikdan qochish talab qilinayotgan bo'lsa-da kamchiliklar *ko'zga tashlanmoqda* (Z.,22.10.2103, 4-bet). Salqin ishkom ostidagi chorpoyada huzur qilib yonboshlab yotar ekanman, chol-u kampirning ahil- inoqligiga havasim keldi. Hoynohoy tobro'y tomonda sabzi, piyoz,ko'katlar, kartoshka, pomidor ekinlari *ko'zga tashlanadi* (Z.,8.07.2014, 1-bet)

“*Ko‘zdan kechirmoq*” stilistik sinonimga Sh.Rahmatullayevning “O‘zbek tilining izohli stilistik lug‘ati”¹⁹ da quydagicha izohlangan. “*Ko‘zdan kechirmoq*” kim nimani yoki kimni qarab chiqmoq, birma-bir ko‘rmoq, sinchiklab tanishmoq. Varianti: ko‘zdan kechirilmoq nima; ko‘z(i)dan kechirmoq kim o‘zining\ nimani; ko‘zdan o‘tkazmoq; ko‘z(i)dan o‘tkazmoq kim [o‘zining] nimani; nazardan o‘tkazmoq; nazar(i)dan o‘tkazmoq kim [o‘zining) nimani. Tabib hammasini bir-bir *ko‘zdan kechirdi-da*, o‘ylanib qoldi. A. Qahhor. Ko‘r ko‘zning ochilishi. To‘xta xola bir chekkada o‘tirib, to‘planganlarni *ko‘zdan kechirdi*. I. Rahim. Chin muhabbat. Tok va boshqa mevalar ro‘yxati *ko‘zdan kechirilib*, hamma bir fikrga kelgach... S. Nazar. Yashil boylik. .. bu kungachaichini^ ko‘rmagan bu uyning har tomonini ko‘zidan kechirdi. S. Ayniy. Kim yaxshi ishlayapti, kim yomon — bularning hammasini *ko‘zidan o‘tkazib* turadi. Oydin. Yamoqchi ko‘chdi. U so‘ri yoniga kelganida birdan to‘xtab, xotinlarni nazardan o‘tkazdi.Sh. Toshmatov. Erk qushi.

Gazeta tilida “*ko‘zdan kechirmoq*” stilistik sinonimi (e‘tibor bermoq, nazar solmoq, ko‘rmoq) kabi stilistik so‘roq gaplar bilan yonma-yon qo‘llaniladi.

Ba‘zan leksik- stilistik so‘roq gaplar gazeta janrining hammasida ham qo‘llanavermaydi. Chunki, matnda anglatgan m‘no yuzaga kelmasiligi mumkindir. Shuning uchun leksik- stilistik so‘roq gaplar asosan esse va turli mavzulardagi maqola janrlarida o‘z aksini topadi. Masalan,Otam ishimizni *ko‘zdan kechirib*, maslahatlarini beradilar (Z.,17.01.2015, 5-bet).

Shuningdek gazeta tilida ifodalanayotgan *ko‘zda tutilgan* leksik- stilistik so‘roq gaplar mazmuniga binoan qo‘llanilgan. Bunda matinga ematsionallikni ifodalash uchun (rejalashtirmoqda) leksikasi ma‘nosini ifodalab kelgan. Masalan,Bundan tashqari, aholi gavjum joylarda duradgorlik ustaxonalari, navoyxonalar qurish ham *ko‘zda tutilgan* (Z.,17.01.2015, 4-bet).

¹⁹ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изохли фразеологик лугати. –Тошкент: 1992, -314 бет .

Gazeta reportaj janrida ishlatilgan leksik- stilistik sinonim soʻzlardan ayrimlarining badiiy uslubga xos varinantlar ham ishlatilganki, ular matnning obrazlilikini taʼminlagan. Masalan, Taʼlim tizimidagi oʻzgarishlarni koʻrib, *koʻz quvnaydi* (Z.,2.04.2015,1-bet).

Bu leksik-stilistik soʻroq gaplar gazeta tilida oʻz mazmun mohiyatiga binoan matinni aniq yoritish uchun qoʻllanilgan. Chunki bu kabi leksik-stilistik soʻroq gaplar har doim ham biz koʻzlagam maʼnoda kelavermasligi mumkin boʻladi. Shunday ekan, har bir leksik-stilistik soʻroq gaplarga uning anglatgan maʼnosiga qarab ishlatilishi lozim boʻladi.

Oʻzbek tilida “quloq” somatizmi asosida shakillangan toʻrtta frazema (*quloq solmoq, qulogʻiga kirmaslik, qulogʻiga quymoq, qulogʻini burab qoʻymq*) kabi polisemantik xususiyatiga ega. Bu frazemalarning barchasi ikki maʼnolidir. Shulardan biri qulogʻiga quyoq frazemasi boʻlib, “Oʻzbek tili stilistik lugʻati”da quydagi ikki maʼnosi qayd etilgan: 1) gap oʻqtirmoq; 2) xotirasida mustahkam saqlomoq maʼnolarini ifodalagan.

“Quloq solmoq” somatik frazemasi “Oʻzbek tili stilistik lugʻati”da quydagi ikki maʼnoli frazema sifatida izohlangan: 1) tinglamoq; 2) aytganini qilmoq kabi maʼnolarni ifodalab kelmoqda.

Gazeta tilida ham bu kabi stilistik soʻroq gaplar publisistikaning reportaj janrida ishlatilgan soʻzlardan ayrimlarining badiiy uslubga xos varinantlar ham ishlatilganki, ular matnning obrazlilikini taʼminlagan. Masalan, Ota yoki ona toʻgʻri yoʻlga boshqarayaptimi, bola unga *quloq solishi* shart (Z.,18.02.2012,2-bet). Bobomning gaplariga *quloq solib* turarkanman, notoʻgʻri ish qilganimni tushundim (Z.,22.10.2103,4-bet).

Bu kabi leksik-stilistik soʻroq gaplar gazeta tilida koʻp shakillari turli maʼnolarini izohlab keladi. “Oʻtakasi yorilmoq” leksik-stilistik sinonimi “qoʻrqmoq” maʼnosini ifodalaydi. Maqola janrlarda ham leksik-stilistik sinonimlar oʻz mazmuniga muvofiq qoʻllanilmoqda. Masalan, Tong saharda yigʻlashimni eshitib, *oyimning oʻtakasi yorildi* (Z.,22.10.2013, 4-bet).

Leksik-stilistik so'roq gaplarning emotsional-ekspressiv ma'nolilarini matnda ishlatish ta'sirchanlik va yorqinlikka xizmat qiladi. Misollar:Hammasiga mana, yangangiz ko'ndalang, yana qo'lidagi kapkir bilan kerilib, *ko'ksiga nuqsib qo'ydi* (Z.,8.07.2014,1-bet). Oh, oh, *qo'ling dard ko'rmasin* kampir, har kuni shunday palovxonto'ra bilan siylab tursang ekan (Z.,8.07.2104,2-bet). Kampir qoshlarini chimirib, cholga *yovqarash qildi* (Z.,8.07.2104,2-bet).

Sh.Rahmatullayevning "O'zbek tilining izohli stilistik lug'ati"²⁰ da quydagicha izohlangan. *Barmog'(i)ni tishlamoq* kim \o'zining\ hech narsa qilolmay, natijaga erisha olmay *lol qolmoq*. Dushmanlar,raqiblar barmoqlarini tishlab qolsalar , maqsadga yetishgan bo'lardi. Oybek. Nur qidirib. Gazetada bosilgan rasmiy axborotlarda *lol qolmoq* stilistik sinonim so`zlari faol ishlatilgan. Masalan: Ikkinchi jahon urushida qatnashib, qaryib qirq yildan buyon pensiyada ekani va davlat tomonidan pensiya to'lanishini aytganda, mehmonlar butunlay *lol qoldi* (Z.,14.03.2015,3-bet).

Sh.Rahmatullayevning "O'zbek tilining izohli stilistik lug'ati"²¹ da quydagicha izohlangan. *Qo'l(i)ni bog'lamoq* kim yoki nima kimning qo'l(i) bog'landi kimning faoliyatini cheklab qo'ymoq, biror ish-tadbirning amalga oshuviga monelik qilmoq. Men sira tushunmay qoldim, nega ilmdan hurkasiz? Olimlar *qo'lingizni bog'layaptimi?* Yo'q, xotirjam bo'ling, boshingizga zarracha tashvish ortmaydi ular. Oybek. Oltin vodiydanda shabadalar. G'ulomjonning Zamon, Barot polvon kabi devsifat do'stlari, tog' qazuvchilarning G'ulomjonga bo'lgan mehr-u muhabbatlari mingboshining *qo'lini bog'lab* kelardi. Ismoiliy. Farg'ona tong otguncha. Kosib chorshanba kuni bozor qilmasa, bir haftagacha *qo'li bog'lanib* qoladi . Oybek. Qutlug' qon.

Gazeta matnlarida, ayniqsa, muammoli maqola va bayram tadbirlari munosabati bilan yozilgan reportajlarda *qo'li bog'langan* leksik-stilistik sinonim

²⁰ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изохли фразеологик лугати. –Тошкент: 1992, -218 бет.

²¹ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изохли фразеологик лугати. –Тошкент: 1992, -412 бет.

faol ishlatilgan. Misollar: To‘g‘ri, ilgari ham respublika edik, lekin bu respublikaning *qo‘li bog‘langan, og‘zi berkitilgan* edi(Z.,14.03.2015,3-bet).

Rahna solmoq Sh.Rahmatullayevning “O‘zbek tilining izohli stilistik lug‘ati”²² da quydagicha izohlangan. *Rahna solmoq* kim nimaga buzilishiga, parchalanishiga olib keladigan ta’sir ko‘rsatmoq Sharifning do‘sti E‘hsonni qo‘lga olish mustahkam qo‘rg‘on — shahar partiya komitetiga *rahna solishi* kerak edi. A. Qahhor. Sarob. Dilbar gruppamiz studentlarining kechasida mening ham boshqalardek o‘ynab-kulishimni iltimos qildi, chunki men qovog‘imni solib o‘tirsam, hammaning g‘ashiga tegib, umumiy quvonchli kayfiyatga *rahna solishligimni* aytdi. O. Equbov. Yangi yil kechasida. Rashk(i) qildi kimning kimga hasad, g‘ayirlik tuyg‘usi namoyon bo‘ldi.

Gazeta tilida *rahna solmoq* leksik-stilistik sinonimi reportaj va lavhalarda uchratish mumkin. Misol: Bunday g‘araz niyatli kimsalarning maqsadi o‘zora nizolar, qurolli to‘qnashuvlar orqali tinch hayotga *rahna solishdir* (Z.,14.03.2015,3-bet).

Aytish mumkinki, mamlakatimizda ishlab chiqarilayotgan bu avtomobillar *dunyo andazalariga mos keladi*(Z.,14.03.2015,4-bet).

U ham bo‘lsa, odam *quyma quloq* bo‘lishi, bir narsani eshitdimi xotirada saqlay bilishi kerak(Z.,18.02.2012,2-bet).

Qo‘lga kiritmoq kim — *Qo‘lga kiritmoq* kim nimani ixtiyoriga o‘tmoq. Egallamoq (keyingi variant rasmiy). Varianti: qo‘lga kiritilmoq nima; *qo‘lga kirgizmoq*; *qo‘l(n)ga kirgizmoq* kim [o‘zining] nimani; qo‘lga kirgizilmoq nima. Antonimi: *qo‘ldan ketmoq* nima — qo‘ldan ketkazmoq nima nimani; qo‘ldan chiqmoq nima yoki kim — qo‘ldan chiqarmoq kim nimani yoki kimni yonveri bilan qo‘shilib bir tanobdan mo‘l er qo‘lg a kiradi. Boplab kunda kovla, ildizi qolmasin, uqdingmi? Oybek. Qutlug‘ qon. Pul topildi. Ovli qo‘lga kiritildi. Kuzning

²² Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изохли фразеологик лугати. –Тошкент: 1992, -314 бет .

o'rtalarida uning shikast-rextlarini tuzatib, Saidiy ko'chib ketdi. A. Qahhor. Sarob. Bolta ko'pas .. qoratuproq yerlarning barisini qo' lga kirgizib oldi-ya! M. Ismoiliy. Farg'ona tong otguncha. U uy-joyini, maishatini ko'rsatish bilan maqtanmoqchi emas, chunki *qo'lga kirgizgan* narsasi o'z qadr-qiymatidan yuqori bo'lgan odam maqtanadi. A. Qahhor. Yillar. Bir tomondan, mazkur maqola asosida, *qo'lga kirgizilgan* yutuqlarni mustahkamlash lozim bo'lsa, ikkinchi tomondan... S. Ayniy. Qullar.

Gazeta matnlarida, ayniqsa, muammoli maqola va bayram tadbirlari munosabati bilan yozilgan reportajlarda *qo'lga kirgizmoq* leksik-stilistik sinonim faol ishlatilgan. Misollar: Yigit-qizlarimiz bir mutaxassislikni *qo'lga kiritish* jarayonida boshqa sohalar haqida ham tushunchaga ega bo'lishadi (Z.,18.02.2012,2-bet).

Oilaning mustahkam bo'lishida ana shu jihatlarga ahamiyat berilsa, voyaga yetkazayotgan farzandingiz hech qachon *yuzingizni yerga qaratmaydi* (Z.,18.02.2012,2-bet).

Maqolada keltirilganidek, to'y –marakada, tug'ilgan kunlar tadbirida bo'lar-bo'lmasga va'zxonlik qilish, bir kishini *ko'klarga kotarish* bor gap (Z.,7.10.2014,4-bet).

Darvozani qayerdan, nimasidan boshlamoq kerak, *boshim qotgandi* (Z.,17.01.2015, 5-bet).

Ba'zan kutilmagan zarbalardan esankirab qolamiz, *dunyo ko'zimizga tor ko'rinib*, asablarimiz dosh bermay qoladi (Z.,17.01.2015, 4-bet).

Ekspressiv-baho va funksional uslibiy bo'yoqdorlik xususiyatiga ega bo'lgan stilistik so'roq gaplar so'zlashuv, publisistik va badiiy uslubda so'zlovchiga o'z fikrlarini obrazli va ixcham shakilda ifodalash imkoniyatini yaratadi.

Kuzatishlardan ma'lumki, frazemalar tilda tayyor, yaxlit holda mavjudligi sababli bir qarashda ularning sturuktural tartibi o'zgarmasdek tuyulsa-da, ammo

so‘zlashuv nutqida, ayniqsa, badiiy asarlarda, publisistik nutqda oddiy qo‘llanilishdan tashqari yozuvchining badiiy mahorati tufayli ma’lum tashqi – stuktural va ichki –semantik o‘zgarishlarga uchraydi, natijada u yangi-yangi ma’no nozikliklarga ega bo‘ladi.

XULOSA

Ma’lumki, publisistik uslub jamiyat ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-ma’rifiy hayotini yoritishda katta imkoniyatlarga ega. Mazkur uslubning asosiy vazifasi

axborotni tezkor, xolis, haqqoniy, ta'sirchan yetkazish bilan birga kishilarning dam olishi, ma'naviy-ma'rifiy tarbiyasiga ham ma'lum ta'sir o'tkazishdan iborat.

O'zbek tilshunosligida gazeta tilini o'rganish sohasida bir qator ishlar yaratilgan. Gazeta tili va uslubini tadqiq etish sohasidagi tadqiqotlarda boshqa masalalar qatori, masalan, gazetada emotsionallik va ekspressivlikni ifodalash va jurnalistning tildan foydalanish mahorati kabi masalalar doirasida so'roq gaplar haqida ham fikrlar bildirilgan. Publisistik matnlarning stilistik xususiyatlari va lingvopoetik munosabatlari hamda nutqiy muloqotga oid jihatlari, ularda so'z qo'llash mahorati, leksik, stilistik, gap qismlarining mazmun jihatidan o'zaro bog'lanishi, matn tarkibining statistik tahlili kabi masalalarga qaratilgan.

Mazkur malakaviy bitiruv ishidan kelgusida referat va kurs ishlari yozishda, mavzu bo'yicha nomzodlik ishi olib borishda foydalanish mumkin. Chunki publisistik matnda frazeologizmlar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, uni atroflicha ilmiy tadqiq etish o'zbek tilshunosligida publisistika sohasida yaratilayotgan ishlar uchun boy manba sifatida xizmat qila oladi.

АДАБИЁТЛАР:

Ижтимоий-сиёсий адабиётлар:

1. КАРИМОВ И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997, 328-б.
2. КАРИМОВ И. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008.
3. МАМЛАКАТИМИЗДА демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қўшма мажлисидаги маърузаси. 12 декабрь 2010 йил. «Халқ сўзи» газетаси.

Илмий адабиётлар:

4. АБДУАЗИЗОВА Н. Мустақил Ўзбекистон журналистикаси тарихи. – Тошкент: Академия, 2002.
5. АБДУАЗИЗОВА Н. ОАВ: эркинлик кафолатлари. // Ўзбекистон овози, 2005 йил 1 март.
6. АБДУАЗИЗОВА Н. Мустақил Ўзбекистон журналистикаси тарихи. – Тошкент: Академия, 2007.
7. АБДУСАИДОВ А. Газета тилининг лексик-стилистик хусусиятлари. – Самарқанд: СамДУ. 1991. – 80 б.
8. АБДУСАИДОВ А. Лексик дублетлар ва уларнинг изоҳи (газета материаллари асосида). – Самарқанд: СамДУ. 1993. – 96 б.
9. АБДУСАИДОВ А. Туркий изофали конструкцияли газета сарлавҳалари. // Ўзбек тили грамматик қурилиши масалалари. – Самарқанд: СамДУ, 1984, 60-66-бетлар
10. АБДУСАИДОВ А. Газета сарлавҳаси (Газета сарлавҳаларининг структур-грамматик ва лексик-стилистик хусусиятлари). – Самарқанд: СамДУ, 1995. – 120 б.
11. АБДУСАИДОВ А. Газета жанрларининг тили ва услуби. Монография. – Самарқанд, 2001. – 192 б.
12. АБДУСАИДОВ А. Журналистнинг тилдан фойдаланиш маҳорати. Монография. – Самарқанд. 2004. – 102 б.
13. АБДУСАИДОВ А. Матбуотда адабий нормага риоя қилиш муаммолари. – Самарқанд, 2001. – 56 б.
14. АБДУСАИДОВ А. Фразеологизмлар – матбуот тилида таъсирчан восита. – Самарқанд, 2001. – 48 б.
15. АБДУСАИДОВ А. Матбуот тили маданияти. – Самарқанд, 2002. – 96 б.

16. АБДУСАИДОВ А. Таъсирчанлик – асосий мезон. // «Ўзбекистон матбуоти» ж. 2002. 1-сон, 30-32-б.
17. АБДУСАИДОВ А. Тил ва журналист. // «Ўзбекистон матбуоти» ж. 2002. 5-сон, 10-13-б.
18. АБДУСАИДОВ А. Журналист маҳорати. // «Ўзбекистон матбуоти» ж. 2003. 3-сон, 5-7-б.
19. АБДУСАИДОВ А. Журналист маҳорати. // «Ўзбекистон матбуоти» ж. 2003. 4-5-сонлар, 16-17-б.
20. АБДУСАИДОВ А. Газета жанрларининг тил хусусиятлари. Филол.фан.докт...дис.автореферати. – Тошкент, 2005. - 48 б.
21. АБДУСАИДОВ А. Ўзбек тилининг ижтимоий моҳияти. – Самарқанд, 2008.
22. АБДУСАИДОВ А. Тил маънавияти ва нутқ маданияти. ахборот соҳасини ислоҳ қилиш. Рисола. Мақолалар тўплами. – Самарқанд: СамДУ, 2011. –98 бет.
23. АХМЕДОВ А. Ўзбек тилида гапнинг коммуникатив турлари. – Тошкент: Фан, 1979.
24. БАБАХАНОВА Д. Официально-деловой стиль современного узбекского литературного языка. Автореф. дис. ...канд.филол.наук. – Ташкент, 1987.
25. БАДИЙИЙ публицистика жанрлари. – Тошкент: Зар Қалам, 2004.
26. БЕГМАТОВ Э., БОБОЕВА А., АСОМИДДИНОВА И. Адабий норма ва нутқ маданияти. – Тошкент: Фан,1983. – 152 б.
27. БЕГМАТОВ Э., МАМАТОВ А. Адабий норма назарияси. – Тошкент, 1997. – 92 б.
28. БЕГМАТОВ Э., МАМАТОВ А. Адабий норма назарияси.(Адабий норманинг типлари). – Тошкент, 1998, II қисм. – 134 б.
29. БЕГМАТОВ Э., МАМАТОВ А. Адабий норма назарияси.(Адабий норманинг шаклланиши ва яшаш қонуниятлари). – Тошкент, 1999, III қисм. – 140 б.
30. БЕКТЕМИРОВ Ҳ., БЕГМАТОВ Э. Мустақиллик даври атамалари. – Тошкент: Фан, 2002.
31. БЕКМИРЗАЕВ Н. Нутқ маданияти ва нотиклик асослари. Ўқув кўлланма. – Тошкент: Фан, 2007. – 156 б.
32. БОБОЕВА А. Газета тили ҳақида. – Тошкент: Фан, 1983. – 55 б.
33. БОБОЕВА А. Газета сарлавҳалари ҳақида. // «Ўзбек тили ва адабиёти» журнали, 1971, 2-сон, 61-63-бетлар
34. ВОҲИДОВ Э. Она тилим. // «Халқ сўзи» газ. 2003. 21 октябрь.
35. ДОНИЁРОВ Х., ЙЎЛДОШЕВ Б. Адабий тил ва бадийий стиль. – Тошкент: Фан, 1988. – 208 б.
36. ДОСМУҲАМЕДОВ Х.Н. Журналистнинг касб одоби муаммолари: назарий-методологик таҳлил (Мустақиллик даври ўзбек матбуоти

- фаолияти мисолида. 1991-2008 йиллар): Филол.фан.докт.... дис. автореф. – Тошкент: ЎзМУ, 2008. – 48 б.
37. ДЎСТМУҲАМЕДОВ Х.Н. Оммавий ахборот воситаларини ривожлантиришнинг демократик андозалари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005.
 38. ЖУРНАЛИСТларнинг касб одоби муаммолари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2008.
 39. IZZAT SULTON. Adabiyot nazariyasi. - Toshkent, 2005, 162-170-betlar.
 40. ЙЎЛДОШЕВ Б. Ҳозирги ўзбек адабий тилида фразеологик бирликларнинг функционал-услубий хусусиятлари: Филол.фан.докт. ...дис. автореф. - Тошкент, 1993. - 49 б.
 41. ЙЎЛДОШЕВ Б., МИРЗАЕВ Б. Ўзбек тилида фразеологизм сарлавҳаларнинг стилистик хусусиятлари ҳақида (Матбуот материаллари асосида). // Ўзбек тили стилистикаси ва нутқ маданияти масалалари. / СамДУ асарлари. - Самарқанд, 1982, 109-114-бетлар.
 42. КАРИМОВ С. Ўзбек тилининг бадиий услуби. Монография. – Самарқанд: «Зарафшон» нашриёти, 1992. - 140 бет.
 - 43.
 44. ОММАВИЙ ахборот воситалари типологияси. – Тошкент: ЎзМУ, 2000.
 45. ОММАВИЙ ахборот воситалари назарияси. – Тошкент: Университет, 1999.
 46. ОММАВИЙ ахборот воситалари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни. 1997 йил 26 декабрь. // Ўзбекистон Республикасида оммавий ахборот воситаларининг фаолиятини мувофиқлаштиришга доир қонунлар. – Тошкент. 1998. 8-17-б.
 47. САИДОВ У. Глобаллашув ва маданиятлараро мулоқот. – Тошкент: Академия, 2008. – 232 б.
 48. ТЕШАБОЕВА Д. Оммавий ахборот воситаларида нутқ маданияти. – Тошкент: Фан ва технология, 2011.
 49. ТОҶИЕВ Ё., МАЛЛАБОЕВ М. Ўзбек нутқи маданияти ва услубияти асослари. 1-қисм. – Тошкент, 2006, 8-14-б.
 50. ТОҶАЕВ О. Ўзбек бадиий публицистикаси (назария ва маҳорат масалалари). - Тошкент: Фан, 1973. – 154 б.
 51. ТОҶАЕВ О. Публицистика жанрлари (Хат, очерк, фельетон). - Тошкент: Ўқитувчи, 1976. - 180 б.
 52. ТОҶАЕВ О. Ўзбек бадиий публицистикаси(назария ва маҳорат масалалари): Филол.фан.докт. ...дис.автореф. – Тошкент, 1972. – 52 б.
 53. ХУДАЙҚУЛОВ М. Журналистика ва публицистика. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Университет, 2008.
 54. ШОМАҚСУДОВ А., ТОШАЛИЕВ И., РУСТАМОВ П. Сарлавҳа ва унинг функцияси. // Ўзбек тилшунослиги масалалари./ ТошДУ илмий асарлари. 475-чиқиши. – Тошкент, 1975, 149-166-бетлар.
 55. ШОМАҚСУДОВ А., ТОШАЛИЕВ И., РУСТАМОВ П. Газета сарлавҳаларининг структур-грамматик хусусиятлари. // Ўзбек тили

- стилистикаси масалалари./ ТошДУ илмий асарлари. – Тошкент, 1975, 133-154-бетлар.
56. ШУКУРОВ Н. Услублар ва жанрлар. – Тошкент, 1973.
57. ЎЗБЕКИСТОН Республикасида оммавий ахборот воситаларининг фаолиятини мувофиқлаштиришга доир қонунлар. – Тошкент. 1998. – 65 б.